

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

Arthur Roose: Friedrich Kuhlbari loomingust.

M. Okas: Eesti keele õpperaamatud 1923. aastal. (Lõpp.)

Ernst Nurm: Eesti keele süntaksite ülevaade. (Pooleli.)

Stud. med. J. Grünthal: Eesti rahvameditsiin. (Pooleli.)

Killud ja dokumendid:

Mõned traditsioonid Valga Karulast ja Urvastest.

Helme kiriku kari eksinud neiudele.

J. Adamsoni 12 kirja C. R. Jakobsonile.

Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

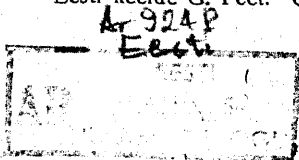
- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.**
Hind 150 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 mk.
- J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). Hind 50 mk.
- Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk.
Hind 35 mk.
- " " **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega. H. 85 mk.
- " " **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 mk.
- Lydia Koitudula: **Ojamõlde ja tema minija.** III trükk. H. 40 mk.
- " " **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr.
Hind 85 mk.
- " " **Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola.** III trükk.
Hind 50 mk.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. Hind 50 mk.
- " " **Must kuub.** III trükk. Hind 120 mk.
- Joh. Kunder: **Kroonu onn.** Nali kahes vaatuses. III tr. Hind 40 mk.
- " " **Eesti muinasjutud.** II trükk. Hind 120 mk.
- Jaán Bergmann: **Laulud.** II trükk. Hind 300 mk.
- J. Järv: **Karolus.** II trükk. Hind 75 mk.
- Ado Reinwald: **Valik lunletusi.** Hind 100 mk.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. Hind 100 mk.
- " " **Kasuõde.** III trükk. Hind 60 mk.
- Anna Haava: **Lunletused I.** IV trükk. Hind 40 mk. (Pealadus.)
- " " **Mele päevist.** Hind 40 mk. (Pealadus.)

B. Maailma-kirjastik.

- Juhani Aho: **Valkne meri** (Laastud). Tõlk. Fr. Tuglas. Hind 100 m.
köites 150 mk.
- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. G. Doré illust.
ratsioonid. Hind 60 mk.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrus-
tajast, Lihtne süda). Tõlk. A. Saareste. H. 75 mk.
- A. Kivi: **Seitse venda.** Tõlk. Fr. Tuglas. A. Gallén-Kallela illust.
sioonid. Hind 350 mk.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. Hind 60 mk.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. Hind 120 mk.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. Hind 120 mk.
- " " **Wilhelm Tell.** Tõlk. J. Kärner. Hind 100 mk.
- E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlk. Aug. Anni. Hind 175 mk.,
iluköites 240 mk.

C. Noorsoo jutukirjastik

- W. Bonsels: **Meslane Maaja.** Tõlkinud Richard Roht. E. Järv'e
illustatsioonid. Hind 120 mk., köites 170 mk.
- M. Cervantes: **Vaimukas rüütel Don Quijote la Manchast.**
Eesti keelde G. Peet. G. Doré illustatsioonid. Hind 250 marka.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 7

Friedrich Kuhlbari loomingust.

Käesoleva aasta alul lahkus elavate ridadest ärkamisaja silmapaistvam luuletaja Villi Andi (õige nimega Friedrich Kuhlbars). Tema oli üks neist haruldasist tegelasist, kes ei lõpetanud oma kirjanduslist tegevust ka vanadusepäevil. Läbi pika aastate ahela kuni surmani — oma 83. eluaastani püsis teotsevana tema muusa. Ikka tundis ta kaasa kaasaeglasile sündmusile ja püüdis nendele kuidagi reageerida oma luules. Ikka noor ja süttiv — säärasena on jäänud ta mälestusse kaasaeglastele.

Tahaksime heita pilku ta kirjanduslisse loomingusse, mis on kestunud tervelt kuuskümmend aastat. Kuigi me sealt neid väärtusi ei leia, mis tänapäeva-kirjandusest, siiski peame tunnistama, et siin on mõndagi rõõmustavat, silmapaistvat ja püsivat.

Kuhlbars hakkab teotsema kirjanduse alal võrdlemisi varakult. Paarikümnepaari-aastase noormehena avaldab ta oma esimese luuletuskogu „Vastse laulo ja kannel“, enda nime häbelikult tähendamata jättes, kuid märkides järgmise motto alla: „Päiv ajap ärra pimmet ööd, laul rahva rojust, roppu tööd“ nimetähed Fr. K. See on väike, tibitilluke tartukeelne raamat, mis praegu veel võidab sümpaatiat oma sisemusega. Mitte sellepärast, et ta hüüab ennustavalt:

„Ma näen tõusvat Eesti mäkki päle
Jo lauljat englit võitja lippuga
Nink temma kuldse kandle pühha äle
Mo, vaimun Liiva rannal kõmmava,“

vaid ta võlub oma nooruse otsekoheusega, heade riimide ning tartukeelse kõlava stiiliga. Siin osutub enam isiklike, individualistlike tundeid ja omadusi kui hilisemais luuletuskogudes, mis muutusid ärkamisajale omase vaimustuse tõttu pateetilisteks, šabloonilisteks ja üldisteks. Luu-

letaja oma isiklikkude elamuste ja tunnetega kadus üldise paatose, suuresõnalisuse taha.

„Vastseid laule“ tuleb pidada kahtlemata omapärase-
maiks kui hiljemini paatoses lohkama lõõnud luuletus-
kogusid. Siin leidub omapärast arusaamist ilmast ja ta
eluvaldusist, rõõmust, inurest, petlikkusest ja vihkamisest.
Iseloomustavaina tunduvad järgmised tsitaadid:

„Mõttele sis, et õige illu
Enda näitap läbbi pillu.“

Ehk:

„Sa kae seperrast, mo sõbber nink velli,
Ehk rose all maggap üts aukuja penni:
Võlsja om mele!
Petja om kele!“

On huvitav, et oma kallima armastuses ja viina ülis-
tuses tuletab Kuhlbars meelde Kristjan Jaak Petersoni.
Mõjudest ei saa siin olla juttu, sest Petersoni laulud olid
tol ajal täitsa tundmatud. Üks osa nägi neist päevavalgust
alles nelikümmend aastat hiljemini, vist 1901. a. Tervikuna
ilmus Petersoni laulude kogu alles möödunud aastal.

Petersonlikest ridadest toon järgmised näited:

„Mo tuvvikenn', tulle
Nink anna mul' suud!
Mo närtsiva hule
Ei nõvva nüüd muud.“

See meelitustoon kordub mitmes ja mitmes luuletuses.
Ent üldiselt on Kuhlbars tagasihoidlikum kui K. J. Peterson.
Seda enam võrdub ta Petersoniga õlle ja piibu ülistusis:

„Minno õlle kannikenn'
Om mulle ikkes armas,
Trööstip minno kurbusen,
Teep mo liikmit kärmas...
Nore sava norembas
Õlle korvi läbbi.“

Ning piibusuitsu pilvedes on olla nii mõnus, — seal
avanevad vaimusilmad.

Peale tundeluuletuste leidub siin kirjeldavaid ja jutus-
tavaid luuletusi. Need on omapärasemad kui hilisemais
kogudes. Siin leidub Kuhlbarsil otse eeskujulikku ütle-
misviisi. Olgu esitatud näide:

„Saja saiva priskest petus, —
Tuksgi võip veel mälletä!
Saiva libbe kogi ketus,
Numa-põrsa rasvaga —
Nink ni sai sis Maijeke
Luvvasepa sellile.“

„Vastse laulo“ ei saavutanud populariteeti. Imestatavana tundub, et kriitik ja kirjandusloolane J. Kunder, kirjutades Kuhlbarši üle, „Vastseist laulest“ midagi ei tea. Ta räägib Kuhlbaršist kui ainult teoste „Laulik koolis ja kodus“ (ilmunud 1868, Tartus) ja „Vanemuine ehk neljakordne laululõng“ (ilmunud 1870, Tartus) autorist. Kuid M. Kampmann, kes tarvitab Kunderit rohkesti teejuhina, on teadev sellest ja tunnustab „Vastsete laulude“ väärtust. Ta on ainsam, kes on kirjutanud Kuhlbarši üle pikema asjalisema ülevaate. Sellest on pühendatud pool „Vastsetele lauludele“, kuid kahjuks on eriteldud ainult kaks luuletust — „Äitsmemehhe“ ning „Tütarlatse kaibamine võral maal“. Ja näib, et ta hindab Kuhlbarši ainult nende luuletuste vaatekohalt. Ehk küll on õige tema vaatekoht, ent ainult sellelt vaatamisega teeksime ometi liiga Kuhlbaršile.

Oma luuletajakuulsuse saavutab Kuhlbars alles hilisemate kogudega: „Laulik koolis ja kodus“ ja „Vanemuine ehk neljakordne laululõng“. Jannseni eeskujul annab ta välja oma luuletused rahvalikkude viisidega varustatuina. Nende laulvuse arvele tuleb kirjutada saavutatud kuulsus. Esimene kogu sisaldas laste-, teine isamaa-laule. Nendest lauludest tähtsamad on tuntud veel tänapäev igale eestlasele. Nimetagem neist mõni: „Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“, „Mu isamaa armas“, „Sealt Läänemere kalda pealt“, „Sull' olen end annud“, „Teele, teele, kurekesed“, „Hüüavad pasunad“, „Tööd kõik lõpetada püüdvad“ jne.

Viimsena mainitud laulukogu on eriti see, „mis Kuhlbaršile loorberipärja pähe tõi ja tema meie paremate luuletajate hulka seadis“, otsustab M. Kampmann, hinnates Kuhlbarši. „Siin esineb vana eesti vaim,“ tarvitades Kampmanni sõnu, „mida Kuhlbars Fählmanni ja Kreutzwaldi kirjadest juba noormehe-eas tundma saanud, täiel jõul. Siin astub Kuhlbarši muusa tagasi sellele pinnale, mis talle kohane ja omane, nimelt muinasaega, siin vaatab ta vaim nagu kaugest vanast ajast üles, siin ilutseb ta ühes Fählmanni ja Kreutzwaldiga Eesti jumalate ja muinaskangelaste keskel.“ Ning Kunder tähendabki, et Kuhlbarši tähtsus meie kirjanduses seisab selles, et ta on elustanud eesti muinasaja kujusid kunstluules ja rajanud aluse eesti klassilisele luulele.

Nende kirjanduslooline tähtsus ei ütle veel, et nad oleksid nauditavad ka tänapäeval. Sest midagi muud otsime meie praegu lüürikast, kui maguslääget kuldavat vaimu. Meie oleme oma tundmuses hoopis tõsinenud,

kainenenu ja tagasihoidlikumaks saanud, meie ei sütti nii kergesti ega võta asja nii naiivselt kui tolle-aegne eesti lugeja, kes elutses rahvuslikul ärkamis-ilutsemise ajajärgul. Meie vajame kõikjalt tõsist ja usutavat elamust, mida aga kahjuks ei taha leiduda tolle-aegses isamaapaatoses. Tundub nüüd, et jääb nauditavaks Kuhlbarski seal, kus tegemist isiklikkude rõõmude-muredega, mis nii kergesti ei vanane ajavoolus.

Kuhlbarši hilisemad laulud leidsid avaldust järgmises luuletuskogudes: Laste laulik, 1897; Kooli kannel, 1907; Jõulupähkled ja teised luuletused noorele ja vanale, 1910; Kannel ja mõök. Luuletused Eesti elus ülitähtsa 1919. a. mälestuseks; Luuletused, 1. osa, 1921, ja 2. osa, 1924. Viimseisse on koondatud luuletused, mis ilmunud aastatejooksul ajakirjanduses. Peale nende on ilmunud Kuhlbarsilt paar proosateost, nimelt „Kes oli Kalevipoeg?“ ja „Uurimised“, 1922.

Missuguses suunas on sündinud Kuhlbarši hilisem luuletegevus? Lehitsedes tema kaht viimast luuletuskogu pole raske sellele vastata. Ta inspiratsioon leiab väljendust peamiselt laste- ning looduslauludes, osatades kohati ka kaasaegseid sündmusi.

Millest see kaldumine laste- ja sügiselaulesse? Kas tunneb end laulik lapsena, raugana, surijana? Nendele küsimustele ei vastata luuletusis avalikult, nii et jääb siin vabadus arvamistele.

Ent on kindel, et isesugune pessimism, mis valdab tavalikult luuletajaid vanadusepäevade saabudes ja sunnib filosoferima, on võõras Kuhlbarsile. Tema ei ole eristeleja ega ilmaparandaja. Ta on rahul iseenda ja ilmaga. Teadmine, et jäävad head teod igaveseks mälestuseks inimese surma järel järeltulijaile, rahustab teda. Kui kipubki vahest võimust võtma kurbus, siis tuleb mätta seda laulesse. Kui tuletab meelde pilte aja kiire mööduvus, kui toovad nukrust vanadusepäevad, siis selle lohutuseks on mälestus kaunist kevadest. Lubatagu siin esitella luuletus „Nüüd sügis on tulnud“, mis iseloomustab Kuhlbarši optimismi ning on meeldiv oma lainetava daktülrütmiga:

„Nüüd sügis on tulnud ja kolletab hein
Ja härmas seal valendab mägede sein;
Kuid meeles meil mõlguvad armsamad a'ad,
Mil puhkesid pungad ja õitsesid ra'ad.

Nüüd sügis on tulnud, me metsad ja aas,
Nad vaatavad vaikselt ja tummalt kui paas;
Kuid kõrvas meil praegugi kõlamas veel
On sõpruse hüüded, sest laulab me keel.

Nüüd sügis on tulnud ja kurgede tiib
Neid viitmata kaugele, kaugele viib,
Kuid ajast, mis lennates mööda neist läeb,
Neil mõnusam mälestus järele jääb.“

29. aug. 1917.

Usun, et optimismitunne oligi see, mis võimaldas
tõusta Kuhlbarsil õige kõrgesse eluasse. Pessimism ja
kahtlus sööb hinge ega heida armu eluaastailegi. Olla
rahul ja tunda end ikka noorena, seda ei saavuta igaüks.

Arthur Roose.

Eesti keele õpperaamatud 1923. aastal.

Nurmiku „Teise Lugemiku“ teine trükk, mis
1923. aastal ilmus, peaks õigupärast kolmas trükk olema,
sest juba 1921. aastal ilmus „Teise Lugemiku“ teisend.
Uus „teine trükk“ esineb mõnesuguste parandustega ja
täiendustega. Välja on jäetud mitmed labased kõnekäänud,
naljatused ja kõhnemad lugemispalad, nende hulgas eba-
kõlblised väljavõtted Joosep Tootsi seeriast, ühes nega-
tiivselt mõjuvate piltidega. Miks raamatusse on jäänud
mõningad sündsusetunnet haavavad sõnastused, kus kõnel-
dakse „Näru-Aadu sellist“ ning soovitatakse „kõlkaid kõhtu
ja aganaid auku“ (159. lhk.), kus „hilbud naeravad, kaltsud
nutavad“, on vähemalt minule arusaamata.

Teise lugemikku on juurde ja asemele tulnud 21
numbrit uusi lugemisi ja salmikesi. Viimaste hulgas
esineb sonett „Esimene püük“ (55. lhk.), mis kui alaväär-
tusline oleks võinud ära jääda. Nurmiku „Teise Lugemiku“
uus trükk on igatahes samm paremusele. Evolutsioneerudes
kaotab raamat tulevikus veelgi mõned oma pahed, nii et
ta vastuvõetavaks lugemikuks võib muutuda.

Raamatu lõpule on asetatud populaarteaduslik osa
„Teadus ja tehnika“ (274.—299. lhk.), milles leidub rida
kergemaid teaduslisi lugemisi füüsika, loodusloo, keemia,
mehaanika, praktilise põllutöö alalt. Need lugemised on
praktilistele töödele ergutamiseks mitmeti väga soodsad.

„Teises Lugemikus“ värvilisi pilte ei ole. Endistele
illustratsioonidele on juurde tulnud nelja kirjaniku (Veske,
Tuglase, Koidula ja Haava) näopildid ja mõned meie
kunstnikkude maalide reproduktsioonid. Viimased on aga
kaunis vaevalised ja tumedad, näit. „Talu esine“, „Pärast

piksevihma“, „Kündja“ ja mitmed teised. Neil reproduktsioonidel esteetilist väärtust ei ole.

Nurmiku „Kolmas Lugemik“ on vististi neljandale õppeaastale määratud. Õppeprogrammilistele nõuetele vastavalt esinevad „Kolmandas Lugemikus“ muinasjutud, Fählmanni müüdid ja episood Suure Tõllu elust-tegevusest, nimelt Abruka saare tekkimise lugu. Ühise pealkirja „Leelo“ all järgneb koguke mitmesuguseid rahvalaule. Suur osa lugemikust, ühtekokku 66 lehekülge, on kreeka muinaslugudele määratud. Eeskõnes kuulutatakse kolmanda lugemiku stiili põhjaks Homerose monumentaalne stiil. Seda stiili, mis võib-olla algkeeles väga ilmekas ja monumentaalselt mõjuv, ei leia me Homerose järele ümberjutustatud lugudest Trooja sõjast ja Odüsseuse eksisõitudest. Kreeka muinaskangelaste lood võivad olla heaks materjaliks ajaloo-tundidel, kus neid kasuga võib lugeda. Kalevipoja ja Kalevala lood kõlbavad IV-le õppeaastale kui vääriiline lisandus Fählmanni müütidele ja Eesti muinasjuttudele.

Järgnev kunstluuleline osa, mis aasta-aegade järele korraldatud, annab näiteid meie tuntud ja tundmata uemate kirjanikkude teostest. Muidugi ei ole kõik luule, mis siin esitatakse. Näit. A. Oengo-Johansonini „Noor kevad“ (263. lhk.), kus proosateos esineb salmikuis. Nähtavasti on see proosapala toodud pealetükkiva keeleuunduse näiteks. Selles proosasalмикus tarvitatakse sõnu külvat ja varjat ja tähendatakse, et „tahtsin omale vaid vaba tunni võita, olla üksi noore kevadega“, jne. Proosateos on ka Andi Laos'e kevadesonett. Pealetükkiv keeleuundus, mis õrnamat noorustki rahule ei jäta, on „Kolmanda Lugemiku“ halb külg.

Raamatu lõpul esinevad proosapalad ja kujukad pildid inimeselust, ühise pealkirja all „Kuidas elada“.

Raamatus on esitatud mitme noorema ja mõne vanema kirjaniku näopildid. Halvasti on väljendatud Ernst Petersoni näopilt, niisama Juhan Liivi oma. Liivi pildistus on pärit sellest ajast, kui kirjanik nõdrameelsuse all kannatades enam kirjanik ei olnud. Mõlemad pildid mõjuvad eemale-tõukavalt.

„Kolmanda Lugemiku“ eessõnas tähendab autor: „Lüürikast ega lüüriilisest proosast ei ole alla 13-ne aasta lastel arusaamist. Hingelised momendid, suured ja sügavad tunded jätaavad nad külmaks ja osavõtmatuks.“ Kes on kauemat aega lastega tegemist teinud ja nende hinge-elu jälginud, see peab neile väidetele vastu vaidlema, leppides

autori arvamisega vahest „lüürilise proosa“ suhtes, kuigi tingimisi. Sealsamas eessõnas tõendab M. Nürmik, et tema „Teise Lugemiku“ stiili määravad ära Luts ja Lattik. See ei oleks õige, ja tegelikult ei ole see nii. Ainult Luts domineeris enne ja domineerib nüüdki „Teises Lugemikus“, ja sellepärast on raamat ühekülgne. Kas Lattiku stiil mingisugust mõju on avaldanud, selle asjaolu kindlaksmääramine tohiks kuuluda vähe tulutoovate ülesannete hulka.

Raamat võiks koolides tarvitusele tulla, sest raamatul on positiivseid väärtusi.

Läinud aastal on ilmunud uus kirjanduslooline lugemik: V. Grünthal-Ridala „Eesti kirjanduse ajaloo lugemik, I jagu“. See lugemik sisaldab kunstluule näiteid, mis võetud 18-ne luulekirjaniku töist, alates meie eestiomase kunstluule põhjendajaist, nagu Fählmann, Kreuzwald, ja lõpetades ärkamisaja epigoonidega, nagu Jakob Liiv, Jakob Tamm, K. E. Sööt ja Anna Haava. Raamat, mis 175 lehekülge suur, ei võinud enesesse mahutada suurt materjali hulka; sellepärast on pikemaist teostest esitatud kohasemaid katkendeid. Pean tähendama, et koolide tarbeks on siin vähe materjali: tingimata tuleb õppetundidel näiteid veel kõrvalallikaist otsida. Teiseks on kirjanikkude valikus vahemikke. Puuduvad näited M. J. Eiseni „Kõu ja Pikkeri“ loost, J. Hurti teostest jne. Proosakirjanikuna tohiks C. R. Jakobson'gi lugemikkudes esitatud olla. Või ei tahtudki proosanäiteid anda lugemiku I osas? Nähtavasti ei kuulu Juhan Liiv ja Eduard Wilde ärkamisaja epigoonide hulka: nad esinevad vististi lugemiku II osas. V. Grünthal-Ridala lugemik sisaldab näiteid ligikaudu neistsamust kirjanikest, kelle teoseid on Aug. Raud'i kirjandusloolistes lugemikkudes (I ja II) käsitatud. Raud'i lugemikud on viienda ja kuuenda õppeaasta jaoks määratud; Grünthal-Ridala lugemik ei ole nende õppeaastate jaoks kohane. Tarviliseks abiraamatuks keskkooli vastavais klassides võib ta olla, näidete vähese arvu peale vaatamata. Näidete valiku kohta võib arvamisi mitmesuguseid olla. Autor võib ühed või teised luulepalad välja jätnud olla sellepärast, et nad alamates klassides läbi töötatud, õpilastele omaseks tehtud, nendel pähegi on õpitud jne. Minu arvates ei teeks häda, kui mõne vähem tähtsa kirjaniku üksikud õnnestunud teosed ehk katked neist lugemikus esineksid. Ma mõtlen siin Hermanni „Nüüd vali talve valitsus“, Weizenbergi „Laksi Tõnise“, koguni Kurrikofi „Juba vaatab päike taeva piirelt...“ ja teiste sääraste näidete peale. Ka eeskujulikke tõlkeid võiks lugemikus sisalduda.

Heidame paar-kolm pilku eesti keelerakendusliste õppe- ja abiraamatute peale, mis 1923. aastal trükist ilmunud.

Kõige uuemoodsem tahab olla J. Ainelo „Näiteid ja harjutusi eesti keele õigekirjutuse ja grammatika tegelikuks õppimiseks, ühes meetodiliste märkustega“. Raamat tahab olla algkooli algastmeil abinõuks, õpperaamatuks, mis töökooli põhimõttele rajatud. Töökooli põhimõttele võimalikult lähenedes tahab ta eesti keele õppuse alal täita sedasama, mis Petersoni, Rulli ja teised algharjutuste kogud. Raamatu eessõnale järgnev „Tähendusi õpetajaile“ on meetodiliste küsimuste selgitamiseks määratud (8 lehekülge). Õpilastele määratud näited ja harjutused algavad eesti kirjatähestikuga ja vahemärkide tabeliga (15.—16. lhk.) Harjutused ise on kahes osas. Esimene osa on ära kirjutamiseks määratud. Siin esineb tervikuline lugemispala „Suvine pühapäev“, esimesed viis peatükki kirjatähtedega, viimased viis trükitähtedega väljendatud. Harjutuste teine, suurem osa (27.—74. lhk.) on eesti keele õigekirjutuse ja grammatika algmõistete ja reeglite kätteõpetamiseks määratud, algkooli kahe esimese õppeaasta vältel. Teise osa täienduseks on raamatu lõpul (75.—80. lhk.) antud kuus pilti — näitliku õppe ja kõneharjutuste jaoks.

Raamatu kohta oleks järgmist öelda.

Tarvitusele võetud kirjatähed on vananenud: on enim lugemiseks kui järelekirjutamiseks kohased. Õpilase (ja õpetaja) töötav käsi kujutab kirjatähed vähe teisiti, lihtsalt, ilma kunstvõtteliste joonteta. Selle puuduse peale on autor oma eessõnas tähendanud. Ära kirjutamine aitab töökooli mõtte elustamiseks iseenesest vähe kaasa. Antud juhusel on paremuseks loogiline side peatükkide vahel. Muidugi järgneb ära kirjutamine aine suusõnalisele läbitöötamisele.

Harjutuste osa on raamatus kõige tähtsam. Harjutuste kaudu omandavad õpilased, ühes õigekirjutuse algetega, mõned loogilis-grammatilised algmõisted: erisnimed, üld- ehk sugunimed; mõisted asja omanduse- ja ajatunnustest, vist ka arvutunnusest; tegusõna aeg ja isik; mõisted: lause, sõna, silp, häälik, täis- ja kaashäälikud, täht (trüki- ja kirjatäht); tähed *k*, *t*, *p* sõnade alul. Peale nende on vististi mõeldud (raamatus otseteel mitte esitatud) mõnesugused harjutused häälikute valdete alal, sest kolmandad välted on vastavail kohtadel tekstis silmapaistvamalt kujutatud. Pildid, mis raamatu lõpul antud, on puudulikud.

Tuletavad oma ebaproportsionaalsusega meelde näitepilte vene-aegseist Trostnikovi õpperaamatuist.

Kas on, töökooli põhimõttest välja minnes, üldse olemas tarvidus iseäraliste harjutuskogude järele? Kas ei ole küllalt lugemikust, kus leidub aineid kõiksugusteks grammatilis-loogilisteks harjutusteks? Säärased harjutused, ühendatud emakeele lugemistundidega, võimaldaksid lapsel enam iseseisvust, enam huvidekohast tegevust kui harjutuskogude ümberraamitud, kindlakujulised, otsitud näited (sagedasti väga erijuhuslised, sholastilised), määrused, nõuded, mis kohati kui vangiahelad tunduvad. Autor näikse seda silmas pidanud olevat, sest ta soovitab võtta mõnelgi korral näiteid klassi lugemikkudest; pealegi on ta näideteraamitsused kaunis avaralt mõeldud ja teostatud. Näidetes ja ülesannetes leidub vääratusi, mitte niivõrt õpilase tegevuspiiride kitsendamise kui laiutamise suhtes. Näit. kirjutatakse õpilasele ette järgmisi tegevusi: Otsi oma lugemikust kümme nime ja perekonna-nime ja kirjuta üles (30. lhk.)! Perekonna-nimede otsimine on siin eraldi täbar: neid on alglugemikus vähe. — Kirjuta harjutuses olevate loomanimede asemele oma kodu kassi, koera, lehmade ja hobuste nimed! Aga kui neid loomi õpilasel ei olegi, või loomad ei puuduvad nimed? — Oma lugemikust katsu leida sõnu, mille teises või kolmandas silbis on *o*, *ä*, *õ*, *ö*, *ü* (66. lhk.)! Kirjakeelses lugemikus tuleb terve raamat läbi otsida — siiski tagajärjeta (välja arvatud liitsõnad). — Oma lugemikust otsi ja kirjuta üles 10 sõna, mis algavad *g*-ga; 10 erisnime, mis algavad *B*-ga; 10 sõna, mis algavad *d*-ga, jne. Need ja teised säärased ettekirjutused, laiutades õpilase tegevuspiirisid, — eks muuda nad, ergutuse asemel, lapse isetegevust vastumeelseks sunnitegevuseks?

Keeleliselt ja meetodiliselt oleks lugemispaladelt mõndagi nõuda. Näit. lugemispala „Koolituba“ (39. lhk.), millesse on asjanimetusi harjutuse otstarbeks rohkesti kokku kuhjatud. Otstarve on arusaadav, hea; kuid koolitua kirjeldus kujutab klassituba, nagu ta olla ei tohiks. See klassituba oma seintega, mis piltide alla maetud, õpetajalaua ikka oleva päevaraamatuga, tindipotiga, sullepeaga, sullega ja pliiatsiga jne. on kui tolmukogumis-vabrik. Miks püütakse lastele mõnd olematut kooli- või klassituba kirjeldada, kui õpilastel oma klassituba silme ees on? Leidub ju ka harilikke kirjeldusi, kus harjutusenõuetele vastavalt esineb ohtrasti asjade nimetusi. Edasi — lugemised, kus korraliku õpilase päevategevust kirjeldatakse,

kus õpilane hommikul tõustes „tegi silmad lahti, sirutas ennast ja kraps! kargas voodist välja . . . tõmbas sukad jalga, pani kingad otsa . . .“ jne. Ja hulk asju, mis ta kooli minnes kaasa võttis! Koguni võileiva võttis kaasa. Olgu seegi teistele lastele eeskujuks — ka neile, kel võileiba kaasa võtta ei ole.

Autoril on kalduvusi võru murraku poole. Ta tarvitab järjekindlalt rõivad riiete (kehakatte) asemel. Ainult kahel korral (50. lhk.) vilksatab tekstisse sõna riie rõiva asemele. Nähtavasti juurdub autori põhiharjumus siiski tallinna-eesti keeles. Autor kangib jalad võru murrakus (46. lhk.), mitte kirjakeeles. Harilikke vigu sõnade järjestuses tuleb ette. Siin on meil üldeestilise pahega tegemist. Näit. „Peedu sõidab purjekaga Emajõel“¹⁾ (67. lhk.). „Juku tormab ratsul suure karvase sabaga punase orava turjal“, jne.

J. Ainelo, tuletades õigekirjutuse ja muud keelelised reeglid antud ja õpilaste poolt esitatud näiteist, käib induktiivset teed. See tee on otsimistee, ja siin on J. Ainelo tööprintsibi teostamise teel. Juba püüe vabaneda kitsaraamilistest, üksiklauselistest harjutustest, võttes lähtekohaks sõnastuse tervikosad: kirjeldused, jutukesed, luulepalad jne. — väärib poolehoidvat lugupidamist. Igatahes on Ainelo kogu „Näiteid ja harjutusi“ üks parematest, võiks öelda — teerajaja lahedamaie õppetöole, niisugusele õppetöole, kus õpetaja peab suuremat vaeva kandma ja elavamalt teguvõimet väljendama kui ainult šablooniliste harjutuskogude juhatuste järele käies.

Enam raamitsetud, keelemäärustikkude nõuetele alluv harjutustekogu on 1923. aastal ilmunud Fr. Puusepa „Keelelised harjutused õigekirja õppimiseks koolidele ja iseõppijaile“. See raamat on õppeabinõuks või koguni käsiraamatuks määratud algkoolide kolme vanema klassi (IV—VI kl.) õpilastele. Materjali rohkuse ja järjestamise poolest on see raamat üks tähtsamaist ja täielikumaist. Reeglid, mis harjutuste ette paigutatud, on oma sõnastuse poolest sagedasti raskepärased. Õpilased neid meeles pidada ei suuda. Ja seda pole vajagi, sest tähtis on kätteharjutatud kogemus, mitte see või teine reegel. Näited on kõik üksiklauselised, tihti labast, mitte midagi ütlevat laadi; ka kolgasõnu ja erivorme tuleb ette. Näit.: „Sel

1) Minu ettekande järel autoriga kokku saades katsusime ühisel jõul selles lauses sõnu nii ümber asetada, et kaksikmõte kaoks. See ei läinud meil korda.

saapal on tugev tall" (= tald); „Isa ostis väga vaa (= väga) hobuse“; „Kas te korgi kõmu ei kuulnud?“ „Paimel silmitseb oma luttu“ jne. Uued ja murdesõnad esinevad: peiar, taie, rajuu, uiud (mõtted?), laju, raia, roiu taga jne. Harjutuste teostamine on asemelepanu kaudu mõnikord üllaske. Katsugu mõni professor teostada 9. harjutust 9. lhk.!

Iseõppijatele on Fr. Puusepa harjutustekogu heaks abiraamatuks, koolile vahest vähem, sest raamat annab õpilasele juba valmis materjali, millest see või teine keelereegel järeldatakse. Muidugi ei ole keelatud, et antud näited õpilastelt võiksid täiendavalt lisa saada. Õpetajale, kes vähem isetegev, samuti õpetajale, kes kahe jaoks-konnaga või klassiga korraga töötab, on see harjutustekogu heaks abiks ja toeks.

Väga kiiduväärt on näited paremate kirjanikkude teostest, kirjanikkude nimetusega kõrval klambrites. Mõned neist näidetest on tüsedad, sisukad, näit. J. Oksa oma, 27. lhk.

Kiitva otsuse Fr. Puusepa „Keeleliste harjutuste“ kohta annab õpetaja A. Põllusaar 1923. aasta „Kasvatuses“ nr. 9—10. Arvan, et A. Põllusaar oma praktiliste kogemuste poolest autoriteetlikum tohiks olla kui mina. Isiklikult ei ole ma iialgi keelereegleid õppinud ega õpetanud üksiklauseliste harjutuskogude järele, vaid teisiti. Sellegi pärast ei või ma nende kasulikkust eitada.

A. Põllusaar hindab Fr. Puusepa raamatu 100 marga peale. Raamatus on hind üles tähendamata. Sedasama peab ütleva kõigi minu ülevaates nimetatud raamatute kohta, peale kahe järgneva.

Harjutuskogudena ilmusid 1923. aastal Ado Rulli „Õigekirja algharjutused algkoolide ja keskkoolide alamate klasside jaoks“, I ja II vihik, trüki toimetanud ja kirjastanud V. Tamman. „Algharjutuste“ teisele vihule on ilmumisaastaks 1924. peale trükitud, raamat ilmus aga 1923. a. lõpul. Kumbki vihik on ilmunud neljandas, parandatud trükis. Raamatute tagukaantel on kummagi hinnaks 40 marka tähendatud.

Ado Rulli „Algharjutused“ on koolides kauemat aega tarvitusel. Neis sisaldub keeleharjutusi nelja esimese õppeaasta jaoks. Esimene vihik on määratud tähe-, sõna-, silbi- ja häälikuharjutuste jaoks, teine — lause ja tema liikmetega tutvumiseks, käänamise, pööramise, võrdlemise (kompareerimise) ja raskemate häälikumuutmistega harjutusteks. „Algharjutustes“ vahelduvad üksiklauselised näited

kõneluste tervikosadega. Viimased esinevad juba esimese vihu algosas, kus sõnaharjutusi käsitatakse. Üksiklause- lised näited on selged ja sisukad, iseäranis küllaldaselt esitatud vanasõnades. „Algharjutused“ panevad enam rõhku harjutuste kaudu omandatavate kogemuste kui reeglite peale. Viimaseid leidub vähe ja nad on võimalikult lihtsalt sõnas- tatud. Sagedasti esitatakse nad joonealuste seletustena. Mõlemais vihkudes mõjuvad elustavalt kaasa kaunis ohtralt antud tervikulised kõnelused väikeste kirjelduste, jutukeste, luulepalade kujul. Nende kirjelduste ja jutukeste sisu kordamine (klassis, suusõnaliselt) toob harjutustesse meel- divat vaheldust, elavust.

Tööharjutused A. Rulli „Algharjutustes“ on kergemad, lihtsamad, loomulikumad kui harilikudes üksiklauselistes harjutuskogudes.

Keelerakendusliste teoste hulka kuulub Joh. Aaviku 1923. aastal ilmunud „Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega“.

Raamat võib õpetajale heaks õpetamisabinõuks olla; aga ka õpilaste käes võib ta kasulik olla, kui on tarvis mõnesuguste kahtluste korral orienteeruda või asjaga liht- salt tutvuda. Ka täiskasvanuile sagedasti tarvilik, mitte ainult koolimeestele ja koolilastele.

Tähtsam ja sisukam keelerakendusline teos läinud aastast on Oskar Looritsa „Eesti keele grammatika“.

Kuigi autor on valinud, nagu ta eeskõnes väidab, objektiivse vaatlaja seisukoha, on ta ometigi jäänud kiirelt edasiruttavate keeleuundajate pooldajaks, näit. lõunaesti- lise partitsiibi „ohverdet“ ja muudes küsimustes. See ei tee viga, võib-olla — on asjale tagantjärele kasulik: Looritsa grammatika äratav sellel alal elevust, toob liiku- mist, vastuväiteid (näit. A. Saareste, „Eesti keel“ 1924. a. nr. 5—6, 185.—187. lhk. Kus elu ja liikumist, seal edu. Hr. Looritsa poolt esitatud materjalist võib leida algatus- teeme kümme-konna dissertatsioonide jaoks... Kooliõpe- tajaile ja emakeelest huvitatud isikuile on Oskar Looritsa „Eesti keele grammatika“ väga kasulik käsiraamat.

M. Kampmanni sulest ilmus 1923. aastal „Eesti kirjandusloo peajooned. Kolmas jagu“. Omal alal täht- sam teos, mis läinud aastal ilmus. Erapooletu asjatundja hooleks jäägu „kirjandusloo peajoonte“ kolmanda jao arvus- tamine ja vääriline hindamine. Selle (kui ka eelmise) raamatu üksikasjaline hindamine ei kuulu minu kompet- tsi, ei ole seda ka võimalik lühikeses aasta-ülevaates

teha. Sisujaotusliselt on raamat kolme peossa jaotatud: A. Realismi tõuseng Eestis. Siia kuuluvad kirjanikud Juhan Liiv ja Aug. Kitzberg. B. Kriitiline realism. Selle voolu kandjaiks on Eduard Wilde ja Ernst Peterson. C. Järelrealism, mida esindavad Mändmets, Metsanurk, Rutoff, Luts ja teised. Meie, kaasaegsed vanemad tegelased, oleme „Peajoonte“ kolmandas jaos esinevate kirjanikkude töö- ja tegevusaja kaasa elanud, oleme pikemal ajavälitel neist kirjanikest ja nende teostest oma isiklikkude huvide, elamuste ja maitse järele ettekujutuse, subjektiivse (võib-olla!) arvamise loonud... Sellepärast oleks huvitav, kui noorem põlv, kes ärkamisaja järelpäevile oma elukogemustega võõras, asjaomase erapooletusega M. Kampmanni „Kirjandusloo peajoonte“ kolmanda jao võtaks hindamisele. Lõpuks rõhutan veel kord, et läinud aasta oli koolikirjandusliste teoste poolest eesti emakeele alal üks viljakamaist.

(Lõpp.)

M. Okas.

Eesti keele süntaksite ülevaade.¹⁾

Käesoleva referaadi ülesandeks on vaatluse alla võtta kõik seni ilmunud eesti lauseõpetust käsitlevad raamatud kõige vanemaist alates ja lõpetades Kettuse käesoleval aastal ilmunud raamatuga „Lauseliikmed eesti keeles“. Ühtlasi peatume arvustatava raamatu pedagoogilis-meetodiliste väärtuste ning puuduste juures ja seame üles küsimuse, kas ja missugusel astmel on raamat kohane koolides tarvitamiseks.

Eesti keele lauseõpetuse uurimine on peaaegu sama vana kui eesti keele uurimine üldse. Kui Heinrich Stahl'i 1637. a. ilmunud esimeses eesti keele grammatikas süntaks veel täiesti puudub, siis leiame juba järgmises, 1648. a. ilmunud Johann Gutsblaffi Tartu murde grammatikas („Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam“) süntaktilisi tähendusi, näit. et komparatiiv ühineb akusaatiiviga: nemma omma weggiwemba meid, temma on süremb minno.

1660. a. ilmunud Heinrich Göseken'i „Manuductio ad Linguam Oesthonicam“ (Anführung zur Oehstnischen

1) Tartu ülikooli didaktilis-meetodilise seminar'i eesti keele osakonnas 1924. a. I semestril ja Tartu Eesti Õpetajate Seltsi eesti keele sektsioonis mais 1924 ettekantud referaat.

Sprache) puudutab süntaktilisi küsimusi juba pikemalt (ligi 20 lhk.). Tema üldine seisukoht eesti keele süntaksi kohta on lihtne: eesti keeles maksvat enamasti samad reeglid kui saksa ja ladina keeles, kuid talupoeg ei panevat neid alati tähele. Nii räägitavat: „mind is olle“, kuna peaks olema: „minna is ollin“ jne. Seatakse üles 6 reeglit artikli tarvitamise kohta. Komparatiivi ja superlatiivi tarvitamisele jäetakse kaks võimalust: „suuremb minno“ ehk „kud minna“; „keicke illosamb töisest ehk „töissede sehs“ j. m. — Wiedemann tähendab Gösekeni süntaksi kohta: „Sie enthält manche gute und treffende Bemerkung, aber auch viel Unrichtiges.“

1693. a. ilmunud Johann Hornungi „Grammatica Esthonica“ süntaktiline osa võtab oma alla vaevalt 4 lhk. Seal on näit. käänete tarvitamist käsitlevas peatükis seletatud objektikäänete kohta järgmist: Nominatiivi tarvitatakse, kui tähendatakse midagi kindlat, genitiivi — kui see mitte kindel ei ole, akusatiivi (= partitiivi) aga — „quando nomen indefinite sese habet“. Ka nõutakse adjektiivi ja substantiivi kongrueerimist arvu ja kaasuse poolest, mainitakse aga kohe, et tihti ei peeta seda silmas. Nagu Gösekenilgi, esitatakse ka siin komparatiivi tarvitamisel kaks võimalust: „suremb mind“ ja „suremb kui minna“. Wiedemanni otsus Hornungi süntaksi kohta on järgmine: „Die Syntax umfasst zwar kaum vier Seiten, enthält aber gute und treffende Bemerkungen namentlich über den Gebrauch der drei Objectcasus, die grösste Schwierigkeit für jeden Nichtehten.“

A. 1732 ilmus Eberhard Gutsleffi väljaandel Anton Thor Helle kokkuseatud „Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache“, mille esimene peaos („Grammatica Esthonica“) neljas jagu kannab pealkirja „Vom Syntaxi“ ja arutab 17 leheküljel (lhk. 63—80) süntaktilisi küsimusi. Siin leiame alguses mõned sissejuhatavad märkused peajasjalikult kongruentsi ja sõnade järjestuse kohta, millele järgneb kaasuste tarvitamise õpetus, niisama ka seletused infinitiivi ja gerundiumi tarvitamise kohta, ja lõpuks keele idiotismidest ja mõni sõna (pool lehekülge) murretest. Kongruentsi reeglid on peaaegu samasugused kui nüüdseiski grammatikais. Ainult I daativis (resp. allatiivis) ja gen. plur. jääb adjektiiv kongruueerumata: „Selle aino targa Jummalale. Lihhalikko himmode.“ Lauseliikmete järjekorra kohta tähendatakse õieti, et eesti keelel on kalduvus paigutada verbi noomeni lähedusse. Tähtis osa süntaktilistest arutustest langeb kaasuste tarvitamise arvele.

Objektikaasuste tarvitamist on peajontes õieti tähele pandud. Komparatiivi juures tarvitatakse akusatiivi (=partitiivi) paralleelselt ablatiiviga (= elatiiviga): „surem mind“ ja „mo peigmees on kaks aastat noorem minnust“. Varemini ilmunud grammatikate eeskujul leiab Thor Helle ka eesti keeles artikli, kuid ütleb seda vähe tarvitavat.

Thor Helle süntaksi kohta ütleb Wiedemann: „Die Syntax ist ebenfalls ausführlicher als bei Hornung, enthält aber auch manches Verkehrte und Missverständene.“

Järgmine eesti keele õpetus ilmus August Wilhelm Hupel'ilt pealkirja all: „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte,“ I trükk — a. 1780 Riias, II trüki grammatiline osa a. 1809 Tartus¹⁾ ja täielikult a. 1818 Miitavis. Tartu murde jaoks on raamatu kirjutaja, nagu ta eessõnas teatab, tarvitanud kirikuõpetaja Clare käsi-kirjalist grammatikat, Tallinna murde aluseks on Thor Helle grammatika. Kuna viimase täielikuks ümbertöötamiseks autoril ta oma sõnade järgi aega pole olnud, on seda ainult kohati parandatud ja täiendatud, nii et siin pole suurt edusammu märgata. Lauseõpetus asetub lhk. 86—99. Kongruentsi kohta seletatakse, et adjektiiv võib seista ka ainult ainsuse genitiivis („sure pudega“). Peajontes on aga süntaksi käsitus sama kui Thor Hellel, nagu ka Wiedemann tähendab: „Die Syntax ist allerdings ausführlicher als bei Thor Helle und um viele Einzelheiten vermehrt, aber die Anordnung und der Inhalt im Wesentlichen sind dieselben.“

Kurioosumina võiks mainida ka Friedrich Gustav Arvelius'e raamatut: „Über die Kultur der estnischen Sprache“ (1792). Autori arvamisest ja vaated on väga imelikud ning veidrad. Nii väidetakse, et eestlased ei pidavat kinni mingisugustest kindlaist grammatika reegleist ja põhimõttest, mispärast ka grammatika kirjutamisel ei saavat elavat rahvakeelt eeskujuks võtta. Arvelius arvates kõnelevad talupojad vigast keelt; sellest aga tuleb hoiduda ja rääkida järjekindlalt „õiget“ keelt; küll siis ka talupojad aja jooksul õigete sõnakujudega ära harjuvad. Autor toob ette näiteid eestlaste „vigasest“ keelest: Eestlased ütlevat: „votta üks sutäis vina“, „votsin ühhe sutäie vina“, kuna peaks ütlevat: „votta üht sutäit vina“. Samuti rääkivat eestlane: „jätta sure jomisse-

1) A. 1809 Tartus ilmunud grammatika II trüki kohta ei leidu kirjanduses mingisuguseid teateid. Ometi oli meil juhus mõne aja eest säärast väljaannet näha (sellest pikemalt lähemal ajal „Eesti Kirjanduses“).

suur jomine mahha“, saavat aga väga hästi aru, kui „õieti“ öeldakse akusatiivis: „jätta suurt jomist mahha“ jne. Kõigis keeltes tarvitatavat ajasõna „ollema“ nominatiiviga; nii peaks olema ka eesti keeles, kuigi eestlane mõnikord tarvitavat „valesti“ akusatiivi: „need kolm meest ollid“ pro „kolm meh hed“; „mul ei olle sed da joudo“ pro „se joud“. Passiivi tarvitamine olevat eestlasel veel välja kujunemata; ta kõnelevat näit. õieti: „issa palluti vadderiks“, aga ka valesti: „mind“ ehk koguni „minno palluti“, „mind armastakse“, „poega pekseti (pro „poeg pekseti“). „Kui see üldse passiivi loomule vastav on, et ta nõuab nominatiivi, miks ei peaks see reegel maksev olema ka eesti keele kohta kõigil juhtumusil?“ — Need on veel täiesti Stahli-aegsed vaated.

1813.—1832. a. ilmusid Johann Heinrich Rosenplänteri toimetusel „Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache“, kus ilmus terve rida suuremaid ja vähemaid kirjutisi ning arutusi ka eesti grammatika mitmesuguste küsimuste üle. „Beiträge’s“ ilmunud kirjutisist eesti süntaktiliste küsimuste kohta on mainimisväärt järgmised: Rosenplänteri enese poolt süntaktilised reeglid, I infinitiivi tarvitamisest mõne verbi järel ja protest artikli väärtarvitamise vastu (I vihk). — Reeglid genitiivi ja akusatiivi tarvitamise kohta objektikäändeina (II vihk). — Mõlema daativi (s. o. allat. ja adess.) tarvitamisest (IV vihk). — Süntaktilised reeglid nomin., genit. ja akus. (s. o. partit.) tarvitamise kohta aktiivi juures ja mõlema ablatiivi tarvitamise kohta — K. J. Petersonilt (XII vihk). — Akus. ja ablat. (s. o. partit. ja elat.) kohta komparatiivi juures — K. J. Petersonilt. — Tähtsamate tööde hulka kuulub Fr. Heller'i kirjutis eesti kaasustest ning nende tarvitamisest, eriti objektist (XV. ja XVI vihk), mille kohta Wiedemann annab iseäranis kiitva otsuse.

Täitsa uus ajajärk eesti keele uurimises algab Kuusalu pastori Eduard Ahrensi grammatikaga: „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“, mille 1853. a. ilmunud teise trüki teine jagu (138 lhk.) on pühendatud lauseõpetusele. See on esimene põhjalikum eesti keele süntaks, kuna teistes seni ilmunud eesti keele grammatikais pidi lauseõpetus vaeslapsena leppima ainult mõne leheküljega. Ahrensi lauseõpetus põhjeneb täiesti rahvakeelel. Rahvakeele allikaks on olnud A. Knüpffer'i rikkalikud kogud, mida autor on enne tarvitamist veel hoolega kontrollinud. Selle tagajärjel võibki Ahrensi süntaksiga täiesti rahul olla; materjali rohkuse poolest ületab

ta mitmed hiljemini ilmunud eestikeelsed grammatikad. Mitmedki lauseõpilised nähtused, mida esimestes eestikeelsetes lauseõpetustes pole käsitletud ja mis alles kõige uuemais on kõne alla võetud, on juba Ahrensi grammatikas ära seletatud.

Totaalse ja partsiaalse subjekti käsitus (lhk. 1—7) ei jäta midagi soovida.

Peatükis predikaadi üle (lhk. 8—18) on kõige huvitavam § 214: „Wenn das Prädicat aussagt, dass das Subject vermöge einer Eigenschaft als Teil zu einer Gattung gehört, so steht es im Indefinitiv¹⁾, z. B. need päävad on veel möisa wõlga (gehören zur Hofschuld), temma on seda nahka (dieser Constitution); mis walda (kihelkonda) sa oled? Olen teist walda, wöörast kihelkonda, Kolga walda, Kuusalu kihelkonda; nemad on ühtisa, teist ema; neid on mitmet seltsi.“ Ettetoodud näited on seesuguse tarvitamisviisi rahvapärasuse tunnistuseks, sest autor on kõik näited võtnud rahvakeelest ja pole, nagu sissejuhatuses mainitakse, omalt poolt ka kõige vähematki lauset juurde lisanud. Nii siis eksivad need, kes säärases partitiivide tarvitamises näevad keele soomestamist.

§ 216-ndas seletatakse, et eesti keeles täidavad preesensi vormid ka tuleviku ülesandeid, kusjuures objekti-kääne on vahetegi jaks: kui preesensist oleneb partsiaalne objekt, siis on tal oleviku, totaalse objekti korral aga tuleviku tähendus; näit. ma teen ratta (olevik); ma teen ratta (tulevik). Edasi väidetakse: „Die Umschreibung des Futurs durch „wõtma“ ist eine deutsche Erfindung. Der Ehste sagt nie: ta wõt b öelda, paluda, tulla u. s. w.“

Täitsa õieti peetakse passiivset lauset impersonaalseks. Nagu allpool näeme, on isegi Wiedemann siin valesisukohal, polemiseerides Ahrensiiga passiivse lause subjekti - objekti küsimuses.

Atribuudi kongruerimise kohta seletatakse (§ 233), et „adjektiiv seisab substantiiviga ikka samas kaasuses, kuid mitte alati samas arvus“. Relatiivis (= genit.) olevat adjektiivil ainult singular, kuna pluraal puuduvat; näit. toore kalade, pimedate inimeste. Mõned deklinatsiooniliigid sünnitavat siiski erandi, näit. noore ehk noorte inimeste, u e ehk uute riietega jne.

Komparatiivi juures tarvitatavat elatiivi: „naene on mehest targem“; harva esinevat ka indefiniitiv (= partitiiv): „naene on targem meest“ (§ 237).

1) S. o. osastav, partitiiv.

§ 246-ndas tõendatakse, et eestlastel ei ole määratud (bestimmter) artiklit, küll aga määramata (unbest.) artikkel; viimast ei tarvitatavat siiski nii sagedasti kui saksa keeles.

Peatükk objekti üle on väga pikk: ligi sada lhk. (lhk. 35—132). Selle põhjuseks on asjaolu, et Ahrens nimetab objektiks kõiki lause kõrvalliikmeid peale atri- buudi, seega objekti mõiste alla ka adverbiaali mahutades. Partsiaalobjekti nimetatakse määramata objektiks (das un- bestimmte Object), totaalobjekti määratud objektiks (das bestimmte Object). Nende tähenduslikku vahet ja tarvita- misjuhuseid seletatakse imestamisväärt põhjalikkuse ja üksikasjalikkusega; siin ei jääda palju maha meie kõige viimseist grammatikaist. Definiitiivi- (= nominat.) kujulise objekti esinemist konstateeritakse ainult imperatiivi ja pas- siivi juures, kuna infinitiivist olenevat nominatiivikujulist objekti pole tähele pandud.

Lhk. 101—113 antakse üksikasjalik ülevaade sellest, millal tarvitada indefiniitset (=I) ja millal illatiivset (=III) infinitiivi, mis sünnitavat muulastele väga palju raskusi.

Partitsiipide käsitusel esitatakse § 379-ndas näited: „ma arwasin wee tulise olewa; seal öeldi marju olewa; ma kuulen hobused (ehk hobusid) tulewa“. Järgmises paragrahvis (§ 380) teatatakse, et kirikukeel on muutnud lõpu -wa lõpuks -wad, „kuid lõpp -wa on õige, sest tema ei leidu mitte ainult Hornungil ja soome keeles (kus relat. sing. kõlab -van), vaid veel praegusel ajal rahva- suus. Sellevastu on rahvakeel väga paljudes kohtades (nagu Knüpfferi kogud tõendavad) vana lõpu -wa asemele seadnud uue, nimelt -ma, s. o. illatiivi“ jne. Viimast konstruktsiooni võrreldakse väga tabavalt ladina keele accu- sativus cum infinito'ga, mida ka tarvitatakse pärast verba sentiendi et declarandi. § 381-ses tuuakse selle kohta palju näiteid.

Viimane peatükk — liitlausest („Satzverbindung“) — on õige lühike (lhk. 133—136) ning pealiskaudne. Seal toonitatakse kõige pealt (§ 397), et eesti keeles etendavat konjunktsioonid kõrvalist osa (sehr untergeordnete Rolle). Eestlane ei armastavat pikki keerulisi perioode, vaid väl- jendavat oma mõtteid parema meelega lühikesis iseseis- vais lauseis. Järgmised §-id (§ 398—404) toovad ainult Knüpfferi kogust võetud näiteid mitmesuguste lauseliikide kohta (copulative, disjunctive, comparative, conditionale, causale, adversative, interrogative Sätze) ilma mingisuguse lähema seletuseta.

Enne Wiedemanni grammatika juurde asumist mainime ülevaate täielikkuse pärast veel 1867. a. Tartus ilmunud K. Körberi „Kleine Ehstnische Hand-Grammatik nach Hupel, Ahrens, Rosenplänter“, mis puudutab ka süntaktilisi küsimusi, kuid nagu juba pealkirja järgi võib eeldada, ei lisa ta sinnamaalseile uurimustele midagi uut juurde.

Järgmine väga põhjalik eesti keele grammatika on Dr. Ferdinand Wiedemann'i „Grammatik der Ehstnischen Sprache“, mis ilmunud Peterburis 1875. a. Raamat on üldse 664 lhk. suur; sellest on pühendatud lauseõpetusele ainult 84 lhk. (lhk. 576—660). Autori vaated ja seisukohad on üldiselt õiged; Ahrensi grammatikaga võrreldes ei ole siiski suuremat edusammu märgata.

Siirdume raamatu vaatlemisele sisu järjekorras.

Sõnade järjekorra kohta seletatakse, et see on veel vabam kui saksa keeles; kui ka harilikult teatavast korrast kinni peetakse, siis võib seda oma äranägemise järgi muuta, tugevamini rõhutatud sõna ettepoole tuues. Negatsioon seisab eitava sõna ees, atribuut oma substantiivi ees; kuid ka sellest reeglist astutakse sagedasti üle, iseäranis poeesias ja vanasõnus. Pealaususes seisab esimesel kohal subjekt, siis tuleb predikaat, siis teised lauseliikmed; kõrvallaususes aga seisab ajasõna lause lõpul: „et ta täna kõik oma lambad ära müüb“. (Samal seisukohal asub, nagu hiljemini näeme, ka Jõgever, kellel leiame ka sama näite.) Passiivse lause kohta tähendatakse õieti, et see sünnitab võõrale raskusi. Edasi polemiseeritakse Ahrensi passiivse lause subjekti küsimuses ja tullakse otsusele, et passiivses lauses esinev nominatiiv on lause subjekt ja ainult infinitiivi (= partit.) esinemise korral on lause impersonaalne.

Absoluutsele nominatiivile on väga õieti vaste leitud saksakeelses absoluutses akusatiivis; näit. „ta tegi seda käsi püsti — er tat es die Hand aufrecht; koer jookseb keel pikalsuus — der Hund läuft die Zunge lang im Munde“.

Õieti on tähele pandud, millal subjekt esineb nominatiivis ning millal infinitiivis (= partit.), ja eriti on toonitatud, et subjekt võib seista infinitiivis (= partit.) ainult siis, kui predikaadiks on intransitiivne verb, ja et niisugusel korral on predikaat ainsuses.

Atribuuti käsitleva peatüki esimeses osas vaieldakse kõige kindlamini vastu saksa grammatikute vaelearvamisele, nagu esineks eesti keeles sõna „see“ määratud (bestimmter)

artiklina. Järeleandlikum on autor sõna „üks“ küsimuses, mida peetakse määramata (unbestimmter) artikliks, kuid hoiatatakse tema liigse tarvitamise eest ning antakse selle kohta pikemaid seletusi.

Adjektiivse atribuudi kohta väidetakse, et ta peaks õieti kooskõlastuma oma substantiiviga käändes ja arvus; nii sündivatki Võru murdes, kuid Tallinna murdes olevat kongruents puudulik, mille kohta tuuakse palju näiteid. Kuidas peaks olema, missugust kongruerimisviisi tuleb kõige õigemaks pidada, seda autor ei ütle, puht-deskriptiivse grammatika põhimõttest kinni pidades.

Apositsiooni on käsitatud eri-peatükis, atribuudist lahus. Autor peab apositsiooni õieti lühendatud lauseks ning on annud sellele mõistele liiga laia ulatusliku tähenduse (nagu hiljemini ka Jõgever).

Objektile, sellele eesti süntaksi kõige raskemale küsimusele, on pühendatud 21 lhk. (lhk. 620—640). Peatükk algab lausega: „Objektile on samuti kui subjektilegi määratud ja määramata kuju; määramata kujuks on infinitiiv (=part.), määratud kujuks imperatiivi juures nominatiiv, muidu aga singularis genitiiv, pluuralis nominatiiv.“ Nii siis on nominatiivikujulise objekti esinemine piiratud ainult imperatiiviga, kuna passiivses lauses esinevat nominatiivikujulist objekti peab Wiedemann, nagu nägime, subjektiks; infinitiivist olenev nominatiivikujuline objekt on aga jäänud hoopis tähele panemata (nagu Ahrensilgi). Edasi kõneldatakse objektikäänete tarvitamise raskusest; siin tegevat vigu eestlased ka ise, muulastest rääkimata. Lihtsad maainimesed kõnelevat õieti, kuid haritlased, kelle keeletunnet võõra keelse kool on tumestanud, kes on harjunud mõtlema võõras keeles ega pole kaotatud keeleinstinkti oma emakeele põhjaliku õppimise teel uuesti tagasi saanud, ei oskavat sagedasti tarvitada objekti õiges käändes. Järgnevas pikemas arutuses jõutakse objektikäänete tarvitamises õigele seisukohtadele, kusjuures ka mõned üksikasjad pole tähele panemata jäänud.

Adverbiaalidest on vaatluse alla võetud ainult kohaja aja-adverbiaalid; pikemalt on peatutud just aja-adverbiaalide juures, sest siin läheb eesti keel käänete tarvitamises täiesti lahku.

Raamatu 4 viimast paragrahvi (§ 205—208) on pühendatud liitlausele, mida on pikemalt käsitletud kui Ahrensi grammatikas.

Nagu näeme, on Wiedemanni grammatikas eesti keele süntaktilised nähtused leidnud õiget valgustust. Et raamat

on kirjutatud teadusliku sihiga ning eeskätt sakslastele, sellega seletubki mitte küllalt proportsionaalne sisukäsitlus eestikeelsete süntaksitega võrreldes: neist küsimustest, kus eesti keel saksa keelest just palju ei erine, on rutemini üle mindud, kuna mõnede küsimuste juures, mis võib-olla küll kõrvalisema tähtsusega, kuid saksa keele lauseõpetusest erinevuse tõttu raskemini arusaadavad, on peatunud pikemalt. Ülekohtune on igatahes Dr. Hermanni väide tema 1896. a. ilmunud „Eesti keele lauseõpetuse“ sissejuhatuses, kus tõendatakse, et, nagu saksakeelseis grammatikais üldse, nii olevat ka Wiedemanni lauseõpetuses eesti keele iseärasusi vähe tähele pandud. Selle väite lükkab kõige kindlamini ümber juba see asjaolu, et Wiedemanni lauseõpetus on silmanähtavalt mõjunud hilisemaisse eestikeelseisse lauseõpetustesse, muu seas ka Dr. Hermanni omasse; nagu allpool näeme, on Wiedemanni mõju iseäranis märgatav Jõgeveri grammatikas.

Aastal 1884 ilmus:

„Kündja“ Eesti keeleõpetus, nenda kui Kesk-Eestimaal räägitakse. E. Ahrens'i ja Dr. F. J. Wiedemann'i järel väljaannud J. Nebo cat, „Kündja“ toimetaja Rias. Tartus ja Rias. Schnakenburg'i trükk ja kulu.

Nagu pealkirjast näha, seisab autor Ahrensi ja Wiedemanni grammatika alusel; Ahrensi grammatikast on ta iseäranis vaimustatud: ta on selle kaanest kaaneni pähe õppinud, sealjuures 2 aastat vaeva nähes (lhk. V). Juba see asjaolu, et „Kündja“ grammatika on kokku seatud Ahrensi ja Wiedemanni põhjal, on äratanud omal ajal raamatu vastu aukartust; Schnakenburgi trükikoda läheb isegi nii kaugele, et teatab avalikult (lhk. VIII): „Auustatud Eesti kirjameestele annan mina teada, et mina üksnes need raamatud enese kulu peale trükkida võtan, mis peale hea sisu Ahrens'i ja Dr. Wiedemann'i põhja peal „Kündja Eesti keeleõpetuse“ järele on kirjutatud. Rias ja Tartus, Jaanikuus 1884. Schnakenburg'i raamatutrükimajad.“

Süntaksile („Õeldiseõpetus“) pühendatud raamatuosa (25 lhk.) põhjeneb täiesti Wiedemanni grammatikal, sünnitades selle konspekti. Raamatu keel on aga nii kohmakas ja konarline, et sagedasti alles võrdlemine vastava kohaga Wiedemanni grammatikast toob selgitust; süüdi on selles suurel määral ka täitsa ebaõnnestunud, sagedasti koguni veidrad oskussõnad, millele kahjuks ladinakeelseid nimetusi pole juurde lisatud: öeldis (= lause), öeldiseasjaline (= subjekt), kindel öeldiseasjaline (= totaalsubjekt), kahtlane öeldiseasjaline (= partsiaalsubjekt), väljaöeldis (= predi-

kaat), omadusetunnismärk (= atribuut), nimesõnalisa (= apositsioon), öeldise asi (= objekt), kohaseisus (= koha adverbial), ajaseisus (= aja adverbial), lihtlabane öeldis (= lihtlause), kokkupandud öeldis (= liitlause), tagasinäitamiseöeldis (= relatiivne lause), teukõrvasõnaöeldis (= adverbiallause), kõrvupanemise öeldis (= komparatiivne lause), reaöeldis (= konsekutiivne lause), lubaandmisteöeldis (= kontsessiivne lause), lõpuöeldis (= finaalne lause), kannatav öeldis (= passiivne lause), mahajääm (= ellipsis).

Kuna „Kündja Eesti keeleõpetuse“ süntaktiline osa ei paku sisult midagi uut, ei saa ka tema mõjust hilisemasse süntaksitesse juttugi olla; keeleline külg, nomenklatuur ühes arvatud, võiks aga olla ainult negatiivseks eeskujuks.

Märksa parem on juba Tartus 1885. a. ilmunud H. Einer'i grammatika „Lühikene Eesti keele õpetus rahvaskoolidele“ oma lauseõpilise osa poolest, mis võtab oma alla 15 lhk. (lhk. 58—72). Hääle- ja vormiõpetuse alal olid Eineril tarvitada peale saksakeelsete veel Dr. Weske ja Dr. Hermann'i eestikeelsed raamatud, kuna lauseõpetuse alal puudusid peale „Kündja“ keeleõpetuse igasugused eestikeelsed kirjutused. Raskeks ülesandeks oli kõige pealt sellekohaste oskussõnade ehk, nagu Einer nimetab, „kunstõnade“ loomine, mis eesti keeles sel ajal veel puudusid, välja arvatud veider Nebocati nomenklatuur, mida Einer pole sugugi kasutanud, ja 1884. a. ilmunud A. Grenzsteini „Eesti sõnaraamatus“ leiduvad: alus, üteldus, sihitus ja lause. Einer on selle ülesandega hästi toime saanud, mille tõenduseks on see asjaolu, et suur osa tema poolt tarvitusele võetud oskussõnust on püsinud meie ajani; need on: alus, sihitus, määrus, osa-alus, osasihitus, lihtlause, laiendatud lihtlause, pealause, kiillause, otsekohene kõne. Osa Eineri oskussõnust on hiljemini natuke muudetud, nagu: Ein. üteldus = ütlus ~ öeldis, Ein. kõrvaline lause = kõrvallause, Ein. kokkuliidetud lause = liitlause (zusammengesetzter Satz, сложное предложение). Mõnede kõrvale on uued loodud, mis aga Eineri omi pole välja tõrjunud; need on: Eineri lisandus, mille kõrvale on hiljemini tekkinud „täiendus“, lauseühendus (coordinatio) ja lauseliitus (subordinatio). Mõned oskussõnad on ebakohastena siiski varssi kõrvale jäetud; need on: kõikalus (totaalsubjekt), kõiksihitus (totaalobjekt), osaline lause (zusammengezogener Satz, слитное предложение), ebakohene kõneviis (oratio indirecta), hüüdkõne (allocutio, обращение).

Seletused ja definitsioonid on lühikesed ja arusaadavad. Lisanduse (atribuudi) definitsioon on järgmine: „Lisandus on nimisõnale seletuseks ja ligemalt aramääramiseks juurdelisatud lauseliige“ (lhk. 61). See määrang on õigem kui mitmes hilisemas grammatikas.

Kõiksihituse (täissihituse) esinemist nimetavas piiratakse käskiva kõneviisiga (lhk. 63), kuna teisi võimalusi pole tähele pandud. Peale nimetava, sihitava ja osastava tarvitatavat sihitusena „veel kas üksi või kõiksihituste ja osasihituste kaasas: seestütlevat, alaleütlevat, kaasaütlevat, saavat, ees- ja tagasõnu oma käänetega, kohtolulise sisseütlevat ja määrululise osastavat“ (lhk. 63). Nagu allpool näeme, oleks soovitatav nimetada sihitusteks ainult akusaatiivis ja partitiivis esinevaid täis- ja osasihitusi, kõiki muid aga määrusteks (adverbiaalideks).

Määrus (adverbiaal) on järgmiselt defineeritud: „Määrus on seesugune lauseliige, mis üteldust koha, aja, kombe ehk viisi ning põhjuse poolest ligemalt ära määrab“ (lhk. 64). Selle definitsiooniga on määruse mõistet kitsendatud, sest määrus ei määra ligemalt mitte ainult üteldust — verbi, vaid ka adjektiivi ja adverbii. — Nagu juba definitsioonist võib eeldada, jagunevad määrused nelja liiki: kohamäärused, ajamäärused, kombe- ning viisimäärused ja põhjusemäärused. Põhjusemääruse alaliikidena on nimetatud veel abinõu ja ollusemäärused. Õigem oleks olnud neid esitada täiesti iseseisvate määrustena; kui aga neid tahetakse tingimata näha mõne teise määruse alaliigina, siis ei kuulu nad mitte põhjusemääruste, vaid pigemini kombe- ja viisimääruste hulka.

Kokkuliidetud lause (resp. liitlause) käsitusel on põhjuse-määruslaused jaotatud nelja liiki (lhk. 71): „Põhjuse määruslaused nimetavad: a) põhjust (causa), b) eesmärki ehk otstarvet (finis), d) tingimist (conditio), e) järguse vastaolekut (concessio).“ Viimane nimetus on iseäranis kohmakas ja veider.

Sama autori poolt on hiljemini ilmunud mitmes trükis „Eesti keele õpetus algkoolidele“ ja „Eesti keele õpetus koolidele“, mille lõpposad sisaldavad lauseõpetuse ülevaate. Esimene on vähem väljaanne (VI trükis näit. sisaldab lauseõpetus 19½ lhk.), teine — suurem (lauseõpetust on 32 lhk.). 1885. a. ilmunud raamatuga võrreldes on ette võetud mõnesuguseid parandusi ja täiendusi, osa neist ka vahepeal ilmunud Dr. Hermannii süntaksi mõjul. See avaldub kõige pealt nomenklatuuris: kõikalusel on saanud täisalus, kõiksihitusest täissihitus, lisandu-

sest täiendus (kas see parem, on küsitav), lausesidemest köide (copula), osalisest lausest kokkuvõetud lause (слитное предложение), lühendatud lausest välja-jätteline lause (ellipsis), ebakohasest kõneviisist kaudne kõne, hüüdkõnest hüüe (allocutio).

Sisult ei paku „Eesti keele õpetus algkoolidele“ oma süntaktilises osas Eineri esimese raamatuga („Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele“) võrreldes midagi uut, välja arvatud ainult, et määruste arv on tõusnud seitsmeni: 1) koha, 2) aja, 3) viisi ja kombe, 4) põhjuse, 5) eesmärgi, 6) abinõu, 7) olluse määrus. Mõnd küsimust on käsitletud koguni kokkuvõtlikumalt. Raamat on praeguse algkooli jaoks liiga pealiskaudne, elementaarne¹⁾; võib-olla oli ta küllaldane vene-aegsele algkoolile.

„Eesti keele õpetus koolidele“ on täielikum, kuid pakub siiski vähe uut. Arutusel olevaist küsimusist on päris uued ainult: „Ülevaade, kuidas noomenite käändeid lauseliikmeteks tarvitatakse“ (§ 38), „Ülevaade ajasõna tarvitamisest lauses“ (§ 39) ja „Liikmeline lause ehk perioode“ (§ 44). Kaks esimest küsimust võiksid raamatust ka välja jääda, sest need küsimused kui vähem olulised ei tule algkooli astmel üldse kõne alla. Paragrahvide lõppu on asetatud „kordavad küsimused“, millest nende liiga üldise laadi ja pealiskaudsuse tõttu küll vähe kasu.

Täissihituse kohta seletatakse: „Täissihitus seisab nimetavas, kui ajasõna käskivas kõnes või tehtavikus on.“ Kolmas juhtumus (kui verb on infinitiivis) on jäänud tähele panemata. Sihituse ja ütelduse piirid pole küllalt kindlad, nii et autor ise vahest umbkotti satub. Nii on lhk. 101 lauses: „laps võib mängida“ peetud sõna „võib“ kõiteks ja „mängida“ ütelduseks; lhk. 104 aga lauses „laps tahab mängida sõna „mängida“ sihituseks. Otse üllatav on aga konstateerida, et autor ei oska vahet teha ütelduse ja kombe- ning viisimääruse vahel võrdlemisi lihtsas lauses. Nii on 101. lhk. lauses „meie olime rõõmsad“ õieti peetud „olime“ kõiteks ja „rõõmsad“ ütelduseks, kuna 109. lhk. lauses „olgem täna rõõmsad“ on peetud sõna „rõõmsad“ kombe- ja viisimääruseks (?). Ärgu arvatagu, et siin on tegemist kogemata eksitusega või trükiveaga: see kordub trükist trükki.

Määrused on jällegi jaotatud ainult 4 liiki: kohamäärused, ajamäärused, kombe- ning viisimäärused ja

1) Muidugi ainult süntaksi seisukohalt; teised grammatika osad ei kuulu meie arutuse piirkonda.

põhjusemäärused. Põhjusemääruste hulka „laiemas mõttes“ arvatakse veel a) ajasõnalised määrused ja b) eesmärgimäärused, c) abinõu-määrused ja d) ollustemäärused. Et abinõu- ja ollustemäärusi ei saa pidada põhjusemääruste alaliikideks, sellest oli eespool juttu. Sedasama peab ütlema ka eesmärgi- ja ajasõnaliste määruste kohta. Eesmärgi ja põhjuse mõisteil on kindel loogiline vahe, mida õpilased mõnikord küll kipuvad segi ajama; on kurb, kui ka kooli-õpperaamatud seda segiminekut soodustavad. Ajasõnaliste määruste kohta seletatakse, et „neil on peale ajasõnalise tähenduse veel koha, aja, kombe ja viisi, põhjuse, eesmärgi jne. tähendus. Näit.: „Laps läks mängima. Minnes sadas vihma. Hobune jooksis hirnudes talli. Lapsed lähevad kooli õppima.“ Mispärast on aga need väga erinevate tähendustega määrused arvatud põhjusemääruste hulka, jääb täiesti arusaamatuks. — „Lisamärkuses“ on nimetatud veel „paljuse määrused“ (küsimuse peale: kui palju? ehk: mil määral?) ja „jaatamise ning eitamise määrused“. Jaatamise ja eitamise määruse näitena on ette toodud: „ta ei tee mitte midagi“. Meie arvates on siin „mitte midagi“ sihitus, aga mitte määrus. — Et määruste liigitus jääb siiski puudulikuks, seda tõendavad 119-ndal lhk. näiteina ettetoodud laused: „ostjal puudus raha“ ja „niitmisel ei olnud otsa“, kus sõnu „ostjal“ ja „niitmisel“ peetakse määrusteks. Neid ei saa aga ühegi liigi alla paigutada.

106. lhk. loeme: „Üleüldisnimesid võib kas ühes pärisnimedega käänata või ka käänamata jätta.“ Ometi on ses küsimuses keeles maksev teatav reegel, mis on õieti tähele pandud Põllu ja Kettuse-Looritsi grammatikas.

Lhk. 107 leiame atribuudi näidete seas laused: „Kevadel külvatud vili lõigatakse sügisel“, „Heinamaalt nopitud lilled lehkavad“, kus „kevadel“ ja „heinamaalt“ peetakse atribuutideks; meie arvates võivad nad olla ainult määrused (adverbiaalid). Eksitus tuleb nähtavasti sellest, et autor on selles väljaandes annud täienduse (atribuudi) mõistele liiga laia tähenduse. Kuna atribuut on ainult substantiivi lähem määraja (nagu oli õieti seletatud Eineri kõige esimeses raamatus „Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele“), defineeritakse siin täiendust järgmiselt (lhk. 102): „Täiendus (attributum) on niisugune lauseliige, mis teisi lauseliikmeid, kui need noomenid või ajasõna nimetava kõneviisi muuted on, ligemalt ära määrab.“ Samast põhjusest on tingitud ka eksiseletused 108. leheküljel, kus lauseis:

„vastastikku seisvad majad on ära põlenud; hästi söödetud veised on rammusad; enne lõunat niidetud rohi on ära kuivanud; teed mööda sõitev hobune hirnus“ sõnu: vastastikku, hästi, enne lõunat, teed mööda — peetakse täiendusteks (atribuutideks).

Väljajättelise lause (ellipsis) kohta seletatakse: „Väljajätteline lause on niisugune lihtlause, millel tarvilised liikmed puuduvad, sest et nende juurdelisamine kõneloomu vastu käib.“ Kas on see aga alati õige? Kui näit. lause „habe mehe au“ muuta lauseks „habe on mehe au“, siis käiks see autori arvates kõneloomu vastu (!).

Põhjuse-määruslausete käsitluses leiame traditsioonilise seletuse: „Nad nimetavad: a) põhjust (sause), b) eesmärki ehk otstarvet (finis), c) tingimisi (conditio), d) järguse vastuolekut (concessio).“ Viimase liigi näidete hulgast leiame: „Greeklane Demosthenes ei olnud mitte osav kirjamees, vaid oli osav kõnemees“, mida aga ei saa kontsessiivseks lauseks pidada.

Viimastes trükkides nimetatakse apositsiooni eesti keeli lisalauseks ning peetakse teda lühendatud täienduslauseks.

Liiga meelevaldne on kiillausete vahemärkide kohta antud reegel: „Pikemad kiillaused pannakse mõttemärkide, lühemad kas klambrite või kommade vahele.“

Lõpuks ei saa vaikides mööda minna raamatu keelest, mis on mitmekümne aasta kestel väga vähe kaotanud oma konarusest ja abitusest, kuigi meie kirjakeel on teinud selle aja jooksul suuri edusamme. Ka on seletused sagedasti segased ja ebatäpsad. Nii kõneldakse tihti (lhk. 104, 105) aluse sihitusest (pro: verbi ehk ütelduse sihitus). — Lhk. 114 loeme: „Ilmaütlev (caritivus) tähendab ühe olevuse puudumist.“ Näidete seas aga leiame: „Teenisin teda palgata; lumeta talvel puudub saanitee.“ Kas on siis „palk“ ja „lumi“ olevused? — Lhk. 117: „Kohtuolulise ilmaütlev (caritivus verbalis) avaldab tegevusest ilma olemist.“ — Samal leheküljel: „Lause alus on määrulise osastava sihitus.“ Kuidas saab lause alus olla ühtlasi ka sihituseks?! — Lhk. 118: „Määrulise osastav on teistest lauseliikmetest vaba.“ — Samal leheküljel: „Sagedasti on määrulise osastaval enese jaoks omastavas seisev alus kaasas.“ Kuidas saab alus seista omastavas käändes? „Omastavas seisvast alusest“ on juttu samas §-is veel hiljeminiigi.

Ebatäpsustele ja keelelistele konarustele astuvad lisaks veel rohked ortograafilised ja trükivead, mille seast

mõned kõigist trükkidest läbi käivad; näit. sausa pro causa; ellipsis pro ellipsis (lhk. 120) j. t.

Üldse pole uue trüki kirjastamisel vaevaks võetud eelmise trüki puudusi ja vigu kõrvaldada (või on seda tehtud hooletult).

Kõiki ettetoodud puudusi arvustades ei saa me Eineri raamatu „Eesti keele õpetus koolidele“ süntaktilist osa koolidele vastuvõetavaks pidada.

(Järgneb.)

Ernst Nurm.

Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel. ¹⁾

I. Menses.

1. Esimesed menses'ed. Esimesi menseseid („kuuriideid“) peeti tähtsaks sündmuseks, sest nad on see moment, kus tütarlaps astub lapse-east neiupeolve. Kuuriide peale vaadati kui looduseseaduse — Jumalast seatud nähtuse peale, millest ei pääse ükski naine (Kursi). Ühtlasi on ta ka nähtus, mis jätab täie vabaduse ebausule.

Esimese kuuriide verega määritud tütarlapsele tehti kuuriide verega rist otsaette, et ta rutemini mehele saaks (Simuna). Esimese kuuriide verega määritud pesuga lõi ema oma tütrele palete peale, öeldes: „Olgu su palged punased kui hommiku koit“ (Iisaku). Oldi ju kindel mensese mõjusse.

Vanasti hoiti kuuriide verega määritud pesu väga salajas, — keegi ei tohtinud seda näha. Kui aga hoolsa hoidmise peale vaatamata keegi seda pesu juhtus nägema, siis oli sellel oma tagajärg ja nimelt: selle inimese silmad jäid haigeks — kartsid valgust. Silmad saanud siis jälle terveks, kui pool tundi sinist taevast vaadatud (Põltsamaa).

Ka mensese verega määritud pesu pesemisel oli oma tähtsus ja mõju järgnevate mensesete peale. Nii pesti

1) Käesolev töö on 1. dets. 1923. a. Tartu Ülikooli arstiteaduskonna poolt esimese auhinnaga kroonitud. Tas avalduvad süstematiseeritud materjalina rahvameditsiini alale kuuluvad andmed, mis on saadud peajasjalikult prof. M. J. Eiseni sõnalise vanavara kogust, osalt vanemast kirjandusest, osalt aga autori enese kogumisviljana. Klambrites on tähendatud kas kihelkond, kus tähendatud komme andmete järele maksev, või raamatu nimi, millest andmed võetud.

esimese kuuriide verega määratud pesu kolme sõrmega ja vähese veega. See pesuvesi valati puu juure peale hästi tüve ligidale, et keegi peale ei saaks minna. Ka visatakse esimene pesuvesi ristteele, et kosilased rutemini tuleksid (Tartu). Võrumaal arvati, et esimeste menseste verega määratud pesu tuleb pesta vähese veega, ja see pesuvesi valati niisuguse koha peale, kust inimesed üle ei käi, sest vastasel korral võidakse selle neiu peale tühja juttu teha ning neiu ise võiks kasuks minna. Ka ei pestud esimeste menseste verega määratud pesu suure vee sees sellepärast, et siis on järgnevad kuuriided vererikkad (Sangaste). Kullamaal visatakse esimeste menseste verega määratud pesu pesemise vesi üle öla kolme palgi peale; see hoidvat suure verejooksu eest eestuleval ajal. Kuid sealsamas nõuti ka, et esimeste menseste verega määratud pesu vesi tuleb teiste nägemata ära viia, kuid teda ei tohi maha valada allika ega kaevu lähedale, sest siis võib teda jälle uuesti sisse juua, mille tagajärjel haigused võivad tekkida.

Mõnel pool jälle pannakse esimeste menseste verega määratud pesu vesi maa sisse kaevatud auku, et seeläbi haigusi ära hoida, — arvati, et menseste pesemise veel on haigusi tekitav mõju (Tartu). Vahel peideti mõnel pool esimeste menseste verega määratud pesu alguses ära ja pesti seda pesu pahemal pool küna ääres (Kullamaa). Esimest korda ilmuva kuuriide ajal oli keelatud ka teiste istmete peale istuda ja kodust kaugele minna (Kullamaa).

Esimeste menseste ajal tuleb kõik ühised tööd ära teha, et tulevikus, kui keegi juhtub selle inimese kuuriideid nägema või temaga ühest nõust sööma, pesema jne., see haigeks ei jääks (Järvamaa).

2. Menseste hügieen. Mensest peetakse Jumalast sisseseatud asjaks, ilma milleta naisterahvas ei saa elada (Kursi). Kuid et naisterahvas nende aegu mitte oma harilikus olekus ei ole, siis tehti ka kitsendusi ülespidamise suhtes sel ajal.

Kullamaal valitses kindel arvamine, et kui menseste ajal pesu vahetati (pesu vahetus oli keelatud), siis pidi keha tingimata enne külma veega üle pestama. Pesuvahetus oli sellepärast keelatud, et siis järgneda suur verejooks. Sellepärast pidi üks ja seesama pesu niikaua seljas olema, kui menses kestis (Koeru).

Osalt arvati, et naisterahvas menseste ajal on roojane, mispärast tal sel ajal ka kirikuskäimine keelatud oli (Kursi, Kullamaa). Ka ei tohtinud ta sel ajal leiba teha, sest siis võis ta kergesti teistele roojust sisse sööta (Kullamaa).

Kuid muu töö ja söök oli menses ajal harilik, kuna raske kehaline töö, iseäranis tõstmine, keelatud oli. Samuti tuli külmetuse eest hoiduda (üldiselt tuttav); ühtlasi valitses arvamine, et menses ajal tuleb soojas olla. Ka ei tohtinud menseses olijat ehmatada, sest selle tagajärjel jäävat verejooks kinni (Kursi). Kui isik siiski oli juhtunud menses ajal külmetuma, siis keedeti õlut ja loorberilehti segi ja seda joodi rohuks (Kursi). Ka oli menses ajal kummelitee joomine rohuna laialt tarvitusel, kuna end seejuures kuumutati.

3. *Amenorrhoea* (kuuriiete ärajäämine). Kui kuuriided juhtusid ära jääma ja selle põhjuseks ei olnud mitte raskejalgsus ega climax (sigivuse lõpe), siis loeti seda kuuriide rikkeks, sest arvati, et igal naisterahval peavad kuuriided olema, mispärast amenorrhoead ka mitmel viisil katsuti arstida.

Mensesste puudumisel keedeti humalaid, kummeliteed jne. Humalaid keedeti õllega (Koeru). Ka on keedetud värsket õlut loorberiteradega ning menses puudumise korral seda joodud — see aidata (Kursi). Kuid sama rohtu tarvitati ka raskete menses puhul.

Kui kuuriided liiga kinni on, siis keedetakse naistepuna-teed ja juuakse seda rohuks (Kursi). Naistepunad, lillaroosakate õitega, kasvavat lepikus, kuna neil vehvermentsi lõhnaga palju sarnasust olevat (Kursi). Vahest on siin mõnd teist taime mõeldud kui muidu rohuks tarvitavat naistepuna (*Hypericum perforatum* L.), mille õied on kullakarva kollased.

Mõnel pool käidi menses puudumise korral targa juures, kes midagi kaevuvee peale posises ning seda vett naisterahvale juua andis. Rohuks lasti peale selle veel naistepuna-teed juua. Saadud kirjelduse järele kasvavat need naistepunad, kollaste, kullakarva õitega, mägisel maal (Iisaku). Arvatavasti on meil siin tegemist liht naistepunaga (*Hypericum perforatum* L.).

4. Rohked kuuriided. *Dysmenorrhoea* (valulised kuuriided). Kui kuuriided üle oma hariliku aja kestsid või kui seejuures mensesed valurikkad olid, siis katsuti selle vastu õige mitmel viisil abi leida.

Kõige pealt katsuti mitmesuguste teede joomisega abi leida. Keedeti veriheina- ehk raudrohu- (*Achillea millefolium* L.) teed ja joodi seda. Verihein, väikeste valgete õitega, õied kobarates, kasvavat põllupeenral (üldiselt tuntud). Ka on joodud punase ristikkeina õitest keedetud teed — pidavat aitama (Tartu). Samuti juuakse kuke-

kannuse- või rukkilille-teed (Kursi). Rukkilill kasvab rukkis; tal on ilusad taevakarva sinised õied. Mõnel pool on valmistatud „konnaosjadest“ teed. Missugused need „konnaosjad“ on, ei ole kahjuks teada saanud¹⁾. Neil olevat veel teine nimi: „piipused“ ning nad kasvavat kevadel põllul (lisaku).

Arvati, et mensesed võivad niisuguselt isikult külge hakata, kellel nad ülikkalikud, kui on istunud selle isiku istme peal, või nad on mõnel muul viisil külge hakanud — kas on saunas end pestud sellega ühest riistast või viheldud ühe vihaga. On asi nii juhtunud, siis võetud kolm viha-lehte ja visatud jooksva vee peale, kust siis see leht ära võetud, mis vee peal keerlema hakanud, ja öeldud: „Kaks jagu mingi, ühest saab mulle küllalt“ (Sangaste).

Rohke kuuriide pärast on ka targa juures käidud. Tark on võtnud villase lõnga, sõlminud sinna üheksa sõlme, lugenud sõnu peale ja sidunud selle lõnga ümber sääre, käe jne. (Järvamaa). Käte- ja reiesooned on ristamisi kinni seotud, paremal käel ja pahemal jalal ühe nööri, pahemal käel ning paremal jalal teise nööri (Kursi). Väga hea olevat ka nimetissõrm punase lõngaga kinni siduda. Nimetissõrme asemel võib ka vastava varba siduda (Kursi). Aitavat ka „veresõnad“, mis ka piiblis leida olevat (Sangaste).

Rikkaliku kuuriide ajal võetavat ka hobuse rooja, pigistatavat sealt vedelikku välja ja võetavat sellest kolm tilka sisse (Hiiumaa).

Suurte verejooksude ajal pandud paksu ämblikuvõrku häbedusepilu ette — verejooks jäänud siis kinni (Tartu). Mäletan, et noores põlves, kui juhtus, et keegi noaga näppu lõikas, pandi alati ämblikuvõrku haava peale, et verd ei jookseks.

5. Valgete voolus. Et valgete voolus õige palju halbust sünnitab, siis on katsutud abinõusid leida tema kaotamiseks. Esimeses järjekorras ja väga üldiselt tuntud näib olevat valge emanõgese õite tee joomine. Teed peab ummukses keetma ning kuumalt jooma (Helme). Mõnel pool juuakse veel valge ristikkeina teed (Hiiumaa), samuti kassikäpa õite teed (Kursi). Juuakse ka humalavett soojalt (Hiiumaa).

1) Rahvas tunneb konnaosjade nime all mõnesuguseid krüptogamiisi, aga ka loalisi taimi: *Equisetum fluviatile*, *E. palustre* L., *E. variegatum* L., *Juncus bufonius* L., *Juncus ranarius* Song. et Perrier.

Peale selle on mõnesugused kombed valgetevooluse kaotamiseks. Nii süüakse Petseris kolme muna kollased ära, kuna munavalgest pannakse tükk laastu peale ja visatakse üle katuse (Petseri). Teiselt poolt on teada, et võetakse ainult kolme muna valged ja süüakse ära. Peale seda võetakse valgetevoolusest tükk, pannakse laastu peale ja visatakse tagasikätt katusele, katsudes üle katuse visata. Olla aidanud (Hiiumaa).

6. Mensese võim. Armastama panemise kombed. Kuuriide verel oli vanarahva arvamise järele õige suur võim: ta võis peiut ja neiut teineteist armastama panna, haigusi arstida jne.

Kui tüdrukul soov oli, et poiss teda armastama hakkaks (rahva keeles „armastama panna“), siis peab tüdruk poisile enese kuuriide verest salaja mingi joogiga mõne tilga sisse andma. Kõige paremini mõjuda, kui võtta kolmest kohast karvu, muu seas suguosade juurest ja kaenla alt, ära põletada ja tuhka kolme tilga kuuriide-verega segada ning seda segu poisile anda mõne alkoholisaldava joogiga, nagu viinaga, õllega või mingi muu joogiga; siis hakkab poiss tüdrukut pööraselt armastama ja kosib ta ära.

Mõnus abinõu peiu püüdmiseks oli ka karvakakk. Tüdruk lõikas oma juukseid või karvu, põletas nad tuhaks, pani kas leiva või õlle sisse ja andis noormehele. Varssi tuli karvu saanud noormees tüdrukule kosja. Setumaal pannakse need karvad leivataignasse ja tehakse neist iseäralik väike kakk, nõndanimetatud karvakakk ehk armukakk, mille paneb ema tütre jalgade vahelt ahju küpsema. Simunas tehakse sepikujahust „karvakakk“, mille taignasse pannakse naisterahva küljest kuuriide ajal võetud karvu.

Vanarahvas tunneb hulka abinõusid tütarlapse noorelt mehele panemiseks. Ei taha siinkohal ette tuua tütarlapse esimest mähkimist meesterahva särgisse ega esimese pesuvee viskamist vastu tuult. Tahan siin tuua mõned armastama panemise kombed, mis tervishoiulisest seisukohast kuigi kiiduväärt ei ole. Nii pidavat tütarlaps oma sugu- elundite juures kompvekki hoidma ning selle siis noormehele andma, kes seepeale tütarlast pööraselt armastama pidi hakkama ning ta ka ära kosima. Kaunis hästi saanud tütarlaps mõnd noormeest järgmiselt armastama panna: Mindud sauna, kus siis ilma vihtlemata kõvasti higistatud, Higi pühitud nartsuga ihu pealt ära ning pandud kerisele. Kui narts kerisel juba küllalt kõrbenud, võetud ta ja pandud leiva sisse ning antud sellele noormehele, keda tüdruk

omale meheks tahtnud. Selle juures olnud tarvis ütelda: „Sa ole minu ligi kui see higi.“ Siis tuleb see noormees tüdrukule tingimata kosja (Pärnu). Samuti hoiti kompvekki kaenla all, nii et higi pisut külge hakkas; kui seda kompvekki poisile või tüdrukule suhu anda, siis hakkab see hullupööra armastama. Kui poiss pahema jala kannaga kolm korda sinna kohale löönud, kuhu tüdruk on kusnud, s. o. otse kuse peale, ilma tüdruku nägemata, salaja, siis hakanud see tüdruk poissi armastama (umbes 40—50 a. tagasi). Kord himustanud tüdruk poissi; et teda end armastama panna, võtnud tüdruk varnast salaja poisi mütsi, tõmmanud kolm korda vastu päeva läbi reite kõrgema koha — ja poiss sattunud tüdruku meelevalle alla. Kui tüdruk tahtnud, et poiss teda armastama hakkaks, siis viinud ta oma musta särgi salaja poisi külje alla süngi. Või ta pannud õhtul oma musta särgi enda süngi lina alla, et siis, kui poiss tuleb tema juurde magama, ta tüdrukut ka pööraselt armastama hakkab (Tõstamaa). Kui mees ei salli oma naist, kui majas on alaline riid, siis peab naine kuuriide ajal mehe mütsiga enesele kolm korda vastu kõhtu lööma — see aitavat (Kavastu).

Kui tüdruk tahtnud poissi end armastama panna, siis kraapinud ta enese ihu pealt kõntsa (seda kraapimist võis ka ema toimetada), nagu kaenla alt, reite vahelt jne. Seda kõntsa pandud leivakaku või mõne joogi sisse. Kui seda mõnele poisile antud, nii et see sellest ei teadnud, siis hakanud ta tüdrukut kohe armastama. Kui noored meheleminemis-ealised tütarlapsed pika pesuküna juures pesu pesemise olid lõpetanud, tõstnud nad särgi saba ehk jätku, s. o. seljas oleva särgi pika alumise osa pesuküna äärele, löönud kurikaga kolm korda peale, üteldes seejuures kolm korda: „Et kuulus oleks.“ Armastama panemise kombeid on nii lõpmata palju, et neid kõiki siin võimatu oleks kirjeldada.

Kuuriide verrega ei saanud mitte ükski teisi end armastama panna, vaid ka haigusi tekitada. Kui keegi naisterahva kuuriideid näeb, siis jäävad tema silmad haigeks. See haigus on järgmine: silmad on punased, sügelevad ning kollased mädajooned on üle silmamunade. Kolmapäeval ja neljapäeval on see haigus kõige suurem. Et seda silmahaigust, mis kuuriidest on saadud, ära arstida, peab silmi kolm neljapäeva-õhtut hõberaha pealt pesema, või tuleb selle inimese riiete küljest, kellelt arvatakse haigus saadud olevat, veidike villast riidet võtta ja lõng ära põletada ning selle lõnga tuhaga, mis vette segatud, neljapäeva-õhtul silmi pesta; siis saavad silmad terveks (Voorust).

Mitte ükski haigusi ei tekitanud kuuriided, vaid neid tarvitati ka arstimiseks. Roosihaige koha peale soovitati panna kuuriide verega määratud pesu ning seoti see koht kõvasti kinni — tegevat alati terveks (Tartu). Kui loomal tallaja peale käinud, siis visatud mensesese pesu vett kolm korda loomal üle selja — kohe mõjunud (Kullamaa). Esimeste mensesese pesu vesi korjatud pange sisse ja kaotatud sellega siis lutikaid (Kullamaa).

II. Sterilitas.

7. Sterilitas'e (sigimatuse) põhjused. Kui naine lapsi ei saanud, siis arvati, et ta on ennast ennemalt ära rikkunud. Üheks sääraseks rikkumiseks arvatakse seda asjaolu, kui tütarlapsed enne mensesese ilmumist meesterahvaga läbi käivad (Põlva). Ka arvatakse, et see naine, kes on ennem lasknud endale aborti teha, ei jäävat enam raskejalgseks (Sangaste). Muidugi teada ei vasta see väide mitte alati tõele.

Last ei saavat ka see, kes sel ajal sündinud, kui pole kuud, s. o. kuu loomise ajal (Sangaste).

Et mitte raskejalgseks jääda, võetakse mitmesugused abinõud tarvitusele. Mõnel pool pritsitud peale suguühet tuppe sooja vett (Sangaste), mis siis seemne välja pidi uhtma. Ka pannud mees linnusule suguliikme otsa, et takistada seemne väljavoolamist (Sangaste). Tüdrukud joonud peale ühendust mehega käia-ihe vett, sest arvati, et siis kunagi raskejalgseks ei jää (Kullamaa).

Kes pole tahtnud ruttu teist last saada, see imetanud last mitu aastat järgemööda, isegi 4—5 aastat, sest arvati, et kui kuuriided puuduvad (imetamise ajal puududa suuremalt jaolt kuuriided), siis ei jääda raskejalgseks, olgugi et mehega suguliselt ühitakse. Kui aga laps rutemini ära võõrutatakse, jäädavat rutemini raskejalgseks (Põlva, Simuna).

Juba sünnitamise ajal hoolitseti selle eest, kas naine edaspidi raskejalgseks jääb või mitte. Kui matta päramised kummuli, s. o. nabavarre-pool allapoole, siis ei pidanud naine enam raskejalgseks jääma. Asetati aga päramised vastupidi, siis jäänud naine raskejalgseks (Helme). Juhusel, kui ema oma last ise matma läheb, ei saa ta enam lapsi (Simititsast).

8. Abortimise kombed ja rohud. Nagu kogutud andmeist näha, on vanasti abordijuhtumusi vähem ette tulnud kui nüüd. Abortitegemist on toimetanud

vanad eided, keda siis „sala-arstideks“ kutsutud. Kõike seda on tehtud väga salaja (Kursi, Kullamaa).

Raskejalgsuse kõrvaldamiseks tarvitatud sooja vee vanne, mille tarvitamine tähendatud otstarbeks on väga laialt tuntud. Peale vanni võeti sisse kas kiniinipulbrit või kollast sahvanipulbrit (pulber, mida saia sisse pannakse). On raskejalgsus alla kolme kuu vana, siis pidada aitama, sest sooja vee vann panevat vere kiiremini käima ning tekitavat kergesti verejooksu (Kursi). Ka joodavat seejuures liikvat (Kursi).

Abortimiseks tarvitati mitmesuguseid rohtusid. Nii keedeti ummukeses tammekoort ning joodi saadud teed, et aborti tekitada (Hiiumaa). Samaks otstarbeks toodi apteegist või korjati raudrohtu (raudheina) ning valmistati sellest teed. Ka kummelitee joomine teha vahel aborti (Kavastu). Peale selle korjatakse veel mingisuguseid „kärnaheina“ (kasvavat mädase soo peal, lätete kohal) juuri ja keedetakse — olla väga kihvtine (Põlva). Vist on meil siin tegemist kalmusega (*Acorus Calamus L.*), mis umbes kirjeldatud kohtadel kasvab ja mille juurikaid arstirohuna tarvitatakse. Mõnel pool võeti ka rebasekakku sisse, et aborti tekitada (Kullamaa).

Et abortida, minnakse sauna, viheldakse õige kuumalt, võetakse viharaag, kooritakse ära ja pistetakse sellega emakasuudmest sisse (Petserimaal). Samal otstarbel tõstetakse raskeid asju, kukutakse meelega kõrgema koha pealt alla jne. Mõned targemad „sala-arstid“ muljuda kangesti kõhu peale, nii et kõhu nahk kollakas-siniseks minevat; ka see tekitada abordi.

9. Sterilitas'e kaotamine. Seni rääkisin neist abinõudest, mis tarvitusele võeti, et ära hoida raskejalgsust, või kui juhtuti raskejalgseks jääma, siis selle kõrvaldamisest. Raske oli aga selle naise seisukord, kes raskejalgseks mitte ei jäänud, olgugi et ta seda tahtis. Siis loodeti kõige pealt targalt abi. Tark tuli naise juurde ja laskis kohe looma veristada. Kuid sulglooma ei tohtinud selleks võtta, sest siis oleks laps laiale teele sattunud. Tapetud looma liha pandi kohe keema. Ka saun oli vahepeal ära köetud, ja mindi sauna vihtlema. Vihtlemiskappa pandi tapetud looma maks. Viheldi kas maksa pealt või maksa enesega; ühtlasi lausuti:

Hirmu kakku, armu kakku,
Läbi reite reinu kakku,
Täna laps, homme laps,
Jumal hoidku kaksikute eest!

Peale vihtlemist pidi naine voodisse minema ja teki all vagusi olema. Keedetud liha ei tohtinud naine süüa, sest siis oleks laps lihahimuline saanud. Liha sõi tark ise.

Oli ka teisi abinõusid, kuidas naist sigivaks teha. Selleks tuli lüpsta piima 9 pörsaga emise nisast. Selle juures oli tähtis ka see, kui palju ja kuhu seda piima lüpsiti. Nimelt tuli igast üheksast nisast lüpsta üks tilk leivatüki peale, mille siis naine ära peab sööma, et raskejalgseks jääda (Viljandi). Ka võib naisterahvast, kes meesterahvaga ainsa korra suguliselt ühtinud, käima peale panna, kui temale salaja, ükskõik missuguse joogiga, emise piima juua antakse.

Kui koerad suguuhtel koos ja kui sel puhul lüüakse kolm korda peenikese pajuvitsaga nende suguosade peale, pärast aga sama vitsaga naist, kellel meesterahvaga tegemist, siis jääb ta kindlasti raskejalgseks (Tarvastu). Mõnel pool soovitati naisele lapse mittesaamise puhul süüa puuseemneid (Simuna).

Kui naine nüüd kõigi nende targa kuntside tõttu oli raskejalgseks jäänud ja ka muul raskejalgsuse juhusel võeti varakult abinõud tarvitusele, et mitte enneaegselt sünnitada või abortida. Et naine enneaegselt ei sünnitaks, peab ta lähkri põhja pealt 9 suutäit leiba sööma (Kullamaa). Kui naine ehmatanud ja kartnud, mille tagajärjel ta enneaegselt võiks sünnitada, siis pidanud ta kaaliseemneid sööma (Simuna).

10. Mis tehakse, et tüdruk lapse saaks? Kui liiderlik tütarlaps mitte kasuks ei lähe, siis arvati, et asi ei ole korras. Katsuti siis mitmesuguseid abinõusid tarvitusele võtta, et tüdruku ühtimised meesterahvaga ka tagajärgi annaksid, s. o. et tüdruk kasuks läheks. Selleks torgiti salaja tüdruku aset kolme kinganõelaga või anti tüdrukule ta enese teadmata kolm puukoid sisse (Tapa).

Kui tüdrukule antakse hobuserangide aluse higiga leotatud leivatükk süüa, läheb tüdruk sohiks (Kose); kasuks ei lähe see tütarlaps, kes seatigusid sööb, kõigi nõidumiste peale vaatamata (Tapa).

Kui kahtlast naisterahvast ussimatraga (s. o. kepiga, millega madu ehk nõeluss on tapetud) lüüakse, siis jääb ta meesterahva juures magades kohe raskejalgseks (Tarvastu). Haljalas arvatakse, et tuleb saba peale lüüa ja ütelda: „Sellest sa ei pääse!“ Või otsitakse niisugune puu, mille külje peal pragu ja prao vahelt pihelgas välja kasvanud. See pihelgas lõigatakse sealt noorkuul ära,

laasitakse vastu oksa, ladvast peale hakates, ja lüüakse selle kepiga enne jüripäeva 9 madu maha. Kui niisuguse kepiga näidatakse tüdruku peale ja üteldakse, et tal peab laps olema, sünnib talle laps (Aliste).

Kui tüdrukut lüüakse raskejalgsel naise põllega, siis jääb ta poisiga suguliselt läbi käies raskeks (Viljandi). Lendab puuraiumisel laast vingudes kaugele metsa, siis võetakse see laast ja visatakse tüdrukut laastuga, kui ta magama läheb, — saab lapse (Kose).

Juba tütre sündimisel mõtlevad emad selle peale, et nende last ei tabaks kasuksmineku õnnetus. Sellepärast kisub ema pärast tütre sündimist oma mütsi pitsi ehk treemli ära, et tütar kasuks ei läheks (Ambla). Kui see õnnetus on aga siiski juhtunud, siis arvati, mis võiks selle põhjuseks olla. Arvati, et ema on oma põlle lappinud, mispärast siis tütar kasuks pidi minema (üldiselt tuntud).

(Järgneb.)

J. Grünthal, stud. med.

Killud ja dokumendid.

Mõned traditsioonid Valga Karulast ja Urvastest.

Naaldudes Valga Karula ja Urvaste rahva traditsioonidele, suust suhu ja sugukonnast sugukonda pärandatud kohalikele suusõnalisile rahvamälestusile, millest ma juba varem inigi¹⁾ juttu olen teinud, katsun siin veel kord mõnd meie esivanemate — vanade, muistsete eestlaste poolt kohtadele antud nime mõningate vastavate ilmsikstulnud faktide või lihtsa oletuse varal tõlgendada, et seega mõnd joont sellesse tõmmata, mis meie aastasadade või koguni aastatuhande tagant kajastub.

Arheoloogia kui suurim teadusline abimees, kes meile rahvaste ja nende üksikute liikmete endise aja elust-olust pajatab, on haudade lahtikaevamiste kaudu annud kohati suuri ning üllatavaid tagajärgi. Nii mõnigi olev kohanimi on oma põhjendatud õigustesse tõusnud alles arheoloogiliste uurimiste tagajärjel. Näit. on kohanimi Kalma ehk Kääpa kas kogemata või sihilisel uurimisel — lahtikaevamisel — väljatulnud inimeseluude ehk matmise aegu sinna juurde pandud ehte-, tarbe- ning sõjariistade ning nende kaunistuste, iseärasuste ehk rahade ornamentika kaudu meile kõnelema hakanud, et sinna kord ammu on inimesed maapõue sängitatud, kelle jäänused aga nüüd tõendajaiks on, et sellele kohale meie muistsed esivanemad mitte asjata pole Kalma nime annud (Karula Tarsila Kalma-mägi j. t.). Vahel nimetati kiriku juures üldist matusekohta muu seas ka piha-aiaks, nähtavasti sel põhjusel, et matusekoht kadunule piha-ase-meks ehk küljekohaks sai. Võib ka olla, et meie esivanemad muiste surnuid mitte selja peale hauda ei pannud, vaid külje — piha peale,

1) Vördle August Wallner: Mõned traditsioonid Võru Karulast ja Urvastest. E. Kirjandus 1923. a. nr. 8, lhk. 380—382. See kirjeldus oli kirjutatud enne Karula Valga maakonna külge liitmist, kuna need kihelkonnad nüüd Valga maakonda kuuluvad. A. W.

sest Tarsila Kalmamäelt väljatulevad luukered on leitud küljeli olekus, kuigi muidu nende asetus näitab, et nad siia ristiisu kombe järele näivad maetud olevat — jalad ida poole. Piha-aiad nimetust ei tunne Dr. F. J. Wiedemann, muidu poleks ta seda oma suures sõnaraamatus¹⁾, mis küllalt täielik, mitte nimetamata jätnud; vist ei ole seda sõna peale Karula ja Urvaste murde enam mujalt leida; siingi on teda veel harva mõnede vanade raukade suus kuulda.

Oma käesoleva väite tõenduseks piirdun siinkohal mõnede leiukohta-faktide märkimistega, mis imestav-üllatavalt ühe või teise koha nime tähendust ja tähtsust arheoloogiliselt on kinnitanud.

„Kääpä petäi“, „Kääpä talud“. Aastakümnete eest oli Vana-Antsla mõisa ligidal (Urvaste kih.) kaks kääpa-nimelist talu. Ühe sellenimelise talu nurmel oli hiiglamänd, mis talude nimele vastavalt „Kääpä petäi“ nime kandis. Selle männi jämeduse järele otsustades pidi tema vanadus juba aastatuhandesse ulatuma. Mõisa hävitas esmalt „Kääpä pedäje“, siis lõhkus ka mõlemad „Kääpä taludki“ ja ühendas ning laiendas sel teel mõisa nurmesid. Kääpa on samasuguse tähendusega muistne eesti sõna nagu kalm, muudkui pidi hästi muinaslaadilisema ilmega olema.²⁾ Kääpa nimi pidi siis põlvest põlve edasi kantud olema ja ei võinud seal kasvavale hiiglamännile siis mitte juhtumisi nimeks saanud olla. Hiiglamänd oli nii suur, et ükski saag tema langeamiseks küllalt suur ei olnud; veel vähem oleks kirves tema maharaiumiseks sünnis suutnud olla. Seepärast tuli maa puu ümber labidaga lahti kaevata ja ta juured mitme sülla laiuselt ümber tüve lahti raida. Kaevamist ja juurte katkiraiumist toimetas üks Kääpa talus elav vanamees, kellele selle suure ja raske töö vaevaks mänd põletusmaterjaliks mõisa poolt lubati. Tuulte ja tormide kaasabil langes „Kääpä petäi“ ühes künkaga, murdus suure ja tugeva maapangaga küljeli, mille kaldumisel tuli männitüve keskkoha alt ilmsiks — haud, kui suurtüki kuulist lõhutud. Vanamees jäi tardunud pilgul selle augu põhja vaatama, kus suured ja tugevad koolnuluud valendasid. Asju ei olnud muud kui üks kuldsõrmus sõrmeluu randmes; sellest kuulda saades võttis mõisavalitseja sõrmuse vanamehelt tasuta ära. Ühes selle haua avastumisega tuli nüüd „Kääpä“ nime õige põhjus avalikkuse ette: selle surnu mälestuseks oligi mänd muiste hauale istutatud; sellest ep olid need kaks talugi oma Kääpa nimetuse saanud.

„Väherü“ matusekoht, Karula vaksali ligidal, asub otse raudteest üleikäigu ligidal, kroonu kasarmu taga ja maantee ääres, suurte mändide all, kust kartulikoobaste kaevamistel inimeste luid välja tuleb. Kolme aasta eest leidis siit raudtee remonditöömees Samm kartulikoopa kaevamisel ühe paari inimeste surnuluid; ühel neist olid pealuu küljes veel pikad juuksedki alal. Umbes poolesaja aasta eest, kui minu ema onu Juhani Hank — rahva seas tuntud „Altu Juhani“,³⁾ kes praegu 90 aasta

1) Dr. F. J. Wiedemann: Eesti-Saksa sõnaraamat — kolmas muudmatu trükk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1923.

2) Kääpa küla maalt, Võru ligidalt, on leitud H. Prants'u teatel koguni keiser Augustuse aegne Rooma raha. Veel hiljuti jutustas mulle sealse Kääpa küla elanik Tasso, et tema leidnud 1922. a. liiva võtmisel sealt surnute põletamise tuhka ja jätiseid luutükikestega ühe savist poti sees. Hauad olevat seal ümmargused; leiduvat pikergusigi, mitme sülla pikkusi.

3) Altu Juhani nimetuse saanud ta noormehena Karula mõisas abikiltrina teenides, kus üks saksa virtin teda, ühest teisest Juhani-eraldades, kui sellest vanemat, saksa keele kõlalisel „Altu Juhaniks“ hakanud kutsuma.

ümber vana on — sealt möödaminevat praegust teed ühes kogu valla-rahvaga teinud, tulnud liiva võtmisel sealt tervelt kolme jala paksune inimeste luude kiht nähtavale. Need surnud on arvatavasti suure katku ajal sinna maetud, sest nimi „Väherü“ — mida kannab kohalik talu ja kohalik karjamõisa, nüüd asundus — tunnistab, et siin võiks midagi väherduse-, valu-, püherduse-, lammisklemise- või haigusevalust loosklemise koht olnud olla, kus surnute matjaid ehk nii pea ei leitud ja kus suremine ümbruses nii suur võis olla, et koolnute koormaid surnuaiale ei suudetud vedada¹⁾, sest miks maeti siia inimesi muidu kõigest nii õhukese — 2 või 3 jala paksuse mullakorra alla ja pealegi ühtekokku, vist küll ühisesse suurde hauda, sest miks muidu kahe või rohkema jala paksune inimeste surnuluude kiht. Vist on siia 1697. aasta ümber maetud, sest sel ajal märgib Põltsamaagi kirikuõpetaja: „26. veebruaril 1697 on ühte hauda pandud 100 surnut — mehed, naised ja lapsed.“²⁾ Mõni verst Karula ehk Väherü vaksalist — ümbruse rahvas ja kogu vald ei kutsu Karula vaksalit mitte Karulaks, vaid ikka ja alati „Väherü“ — raudteed mööda versta kolme ümber, on raudtee ääres Sangaste jaoks teine samanimeline „Väherü“; vahest on siingi kes-teab mõni matusekoht, nagu nime järele esimese juures oleme leidnud.

„Maalina“. Karula kihelkonna Kaagjärve valla jaos on „Maalina“ talu. Sellest nimest harunes minu arvates välja Maalina ehk Maaliina nimi, mis siin ehk Eesti maalinna aset laseks oletada. On ju ka ümbruse kolmest küljest soodega piiratud ning võiks seega maalinnale soodus, vaenlastele vastupanekuks sünnis olla. Aja jooksul on ehk eestlased siin lätlaste naabruses nende keelekõla mõjul Maaliina — Maalinaks kutsuma hakanud.

Igatahes tuleb huvitusega jälgida meie kohanimesisid ja nende kaudu selgusele jõuda, kas nende najal mitte korda ei läheks nii mõnigi kord üht ja teist meie kauge mineviku oludest selgitada. Selleks, suguvennad ja -õed, jõudu tööle ja energilise visadusega käed külge! Veel on aeg meie rahva suusõnalisi traditsioone üles tähendada — viimne aeg, enne kui ununevad ja vajuvad -varisevad hauda vanad hallpead, kellede kaudu mineviku mälestused vahest sadade ja tuhandete aastate tagant meie päevini on kestnud.

Valgas, 9. XII. 1923.

August Wallner.

Helme kiriku kari eksinud neiudele.

Rahva arvu nõrga kasvamise ja selle põhjuste arutuse kõrval kerkib päevakorrale väljaspool abielu sündinud laste küsimus ja aruta-

1) Karula kirikuvallas, mida nimetati vanasti „kerkesände“ vallaks, sellepärast et see vald oli tol ajal iseseisev, olnud magasiat; sinna läinud rahva mälestuse järele üks Sangastest tulnud lesknaine. Sama kirikuvalla „Siplõse“ talu kohale jõudes — sinna, kus nüüdki maantee-sild — heitnud see vanaeit näljast väsinult puhkama ja leitiigi surnult, pea all kokkukeeratult punaste nõõridega kantav naisterahva pihik, mida ta olla tahtnud Karula kirikumõisa magasiaita pandiks viia, et sealt oma lastele peatoidust saada. — Suure nälja ajal läinud Eple Zile (Zile priinimi, Eple sõimunimi) Vana-Antsla Valtina veskile; teel mõelnud ta sellest peremehe jahvatusest muist omale võtta; et ta nälgimisest juba liiga nõrgaks oli jäänud, ei jõudnud ta püstiaetud jahukoti alt välja ronida, mis temale peale oli vajunud. Leitud surnult, jahud suus, jahukoti alt, mis temale peale oli vajunud. Sellest ep veel nüüdki mõne ülekohtuselt surmasaanu kohta kohaliku rahva suus kõnekäänd: „Suri kui Eple Zile — jahukoti alla“.

2) Vaata Eesti Üliõp. Seltsi Album II, 1895. V. Reiman: „Kuidas priius meile tuli“.

takse nende kasvatuspaikade tarvidust. Sealjuures ei unustata muidugi mitte moraliseerimast ja süüdistatakse õrnatat sugu abortides, kuid viimaste põhjused jäävad enam-vähem kahe silma vahele. Huvitavaks näiteks oleks järgnev kirjeldus, kuidas kirik väljaspool abielu emakssaamuid karistas ja kuidas Helmes selle pahe vastu võideldi. Aja jooksul on need vaated muidugi rahvasse tunginud ja sellepärast pole sugugi imestada, et säärase neiu peale praegugi põlgusega vaadatakse, ja olgugi et meie kirikud enam säherdusi võitlusabinõusid ei tarvita, tehakse aruandeks ikkagi järsk vahe abielus ja väljaspool abielu sündinud laste vahele, nagu ei oleks kõik emad ikkagi veel ühesugused. Kõiki neid nähtusi arvestades ei tule enam imestada neiu poolt ettevõetavaid aborte, vaid peaks imestama, kuidas mõned selle veel tegemata jätvad.

Kuidas rahvas vanemal ajal eksinud neiu peale vaatas, ei käi käesoleva kirjutuse piirkonda, niisama puuduvad mul andmed, kuidas Helme kirik siis neid karistas. Võtame vaatlusele ainult ühe inimesea ja algame rahva seas praegugi veel tuntud õpetaja Behse tegevusega. See kirikhärra pidas kuni oma surmani kinni väljakujunenud traditsoonidest. Eksinud neiusid ei võetud enne armulauale, kui kirikhärra nad oli läbi pihtinud. Kord tahtnud keegi Riidaja neiu end ilma pihita lauale kirjutada, aga kirjutav kõster jätnud selle tegemata. Kui järgmisel korral koolimajas jälle lauarahvast kirjutati, ei ilmunud tüdruk enam, vaid läks pühapäeval oma vallaga armulauale, ja vöölmündrid nägid, et patune sai ühes teistega jumala-armu osaliseks. Mehed muidugi kirikhärrale kaebama. See käskinud järgmisel korral hoolega valvata ja kui tüdruk veel armulauale tuleb, asugu põlvitamise ajal üks vöölmünder talle selja taha seisma. Juhtunudki nii, et tüdruk, kellel laualkäimine esimene kord hästi oli õnnestunud, oma vallaga jälle armulauale ilmus ja põlvitades ei märganudki, kui vöölmünder talle selja taha ilmus. Ent nüüd läks õpetaja patusest mööda, jättes ta ilma Kristuse ihust, verest ja õnnistusest. Tüdruku kangekaelsus oli murtud ja ta pidi end painutama vaimuliku määruste alla.

Kuid kirikhärra läks veel kaugemale ja ei oodanudki tüdrukute emakssaamist, vaid nõudis vöölmündrite käest juba ette teateid ja ei võtnud kahtlasi muidu armulauale, kui need õpetaja juurde isiklikult kirjutama ei ilmunud. Mõned oma ametile ustavad vöölmündrid olid agarad seesuguseid teateid korjama ja neid kirikhärrale edasi toimetama. Säärastele meestele tegid külapoisid sagedasti halbu sekeldusi, sest nad laotasid laiali jutte süüta tüdrukute kohta, ja kui vöölmündri-isand tüdrukut kaema ilmus, oli tagajärjeks vanemate sõim ja tütre nutt. Säherdused juhtumused sundisid mõnd vöölmündrit tagasihoidlikumalt teotsema, aga kirikhärra sundis oma sulaseid valjult käsutäitmisele. Näiteks toome siin ärakirja ühest juhtumisest alalhoidunud kirjast, mis õp. Behse 25. apr. 1883. a. ühele kirikuvöölmündrile kirjutatud ja mis kirikhärra allkirjaga kõlab kui käskotsus ja volikirj:

„Riidaja kirikuvöölmündrele antakse sellega siit poolt tunnistust, kui see mõnel peaks teadmata olema, et kiriku vöölmündre kohus on alati, kui noore rahva pärast kuulda on, et mõni olla eksinud, et tema siis neid õpetaja juure tellib. Seda tehakse nimelt, kui rahva kord on, lauale tulla, sest seuksid kirjutab õpetaja esi ja peab enne nendega seda asja seletama. Kui kirikuvöölmünder seda ei tee ja oma rahva pärast hoolt ei kannu, siis tema oma ametit ei täida, ega kõlba seda pidada.“

Nõnda oli lugu eksinud tüdrukutega, ja kui mõnel neist õnnestus tanu alla pääseda, siis pidi ta ka abielu astumisel oma eksimise pärast kannatama, sest kirik nõudis, et kõik pruudid, kel on lapsed ja kelle juurest kirikhärra emakssaamist aimas, pidid endi pea laulatuse aegu katma, see tähendab, rätiku pähe siduma. Juba paarilugemisel öeldi see ära,

ja selgituseks lisan juurde, et see karistus käis ainult tüdrukute kohta, kuna leski, kel sagedasti on mitu last ja kes uuesti meheleminemisel ka kergesti võivad eksida, see karistus ei puudutanud. Missugust häbitunnet pruudid selle all kannatasid, ei maksa seletada.

Huvitava nähtusena võiks siia juurde lisada, et see häbitamine mitte laulatusega ei lõppenud, vaid pulmas, mida vanemal ajal 4—5 päeva peeti, seda rahva poolt veel korralti. Kui pulmalised kirikust koju sõitsid, võtsid neid kaasitajad naised oma lauluga vastu. Harilikule pruudile lauldav laul algas:

„Tule välja, ämmakene,
tule välja vaatamaie:
kas om mini meelta mööda,
poja naine nalja mööda;
kas om kuldne ämma tütar.“

Sellele järgnes pikk lugu pruudi kiitmiseks, kus ämmale minija head küljed piltlikult ette toodi ja poja naist taevani ülistati. Hoopis teistmoodi sündis aga eksinud pruudiga. Siin ei kutsunud kaasitajad ämma mitte välja minijad vaatama, siin ei lauldud üht sõnagi nooriku kiituseks, vaid siin algasid kaasitajad järsu rõhuga:

„Susik sukka kudunessa,
kõttu põdes kõrvaella.
Viige ta suurta sooda mööda,
tass'ke kiva kõrvalta;
maa matakü matsiseva,
suure tüki tantsatava.
Viige toodu tantsimaie:
Toodul tite tiiva alla!“

Rahva seast kadus kaasitamine ja sellega jäid kodused mõnitused ära, kuid kirik hoidis oma kommetest kõvasti kinni. Kui õp. Behse suri, tuli kogudusel uue õpetaja valimisega mitmeaastane sekeldus ja sellel vaheajal kadus kiriku poolt vöölmündrite kaudu teostatav kodune järelevalve ära, kuna laulatuse vanust traditsioonidest kinni hoiti.

Aastal 1900 sai Koik Helmesse õpetajaks, kes Behse kombel vöölmündreid enam kõlblusepolitseiks ei tarvitanud, aga kaetud peaga laulatust edasi nõudis. Pietist Koik oli vanemas eas inimeste tundmises haruldaselt tõmp ja nii olla tal mõne mõrsjaga sekeldusi olnud, sest suures koguduses ei tunne hingedarjane kõikide lammaste elu ja inimlik silm ei ole ju läbinägija. Siiski olla Koik mõnele erandid teinud, sest eesti õpetajana seisis ta ju eesti tõusikule lähemal kui vana sakslane Behse, kes kõiki eestlasi ühetaoliselt vaagis.

Väljaspool abielu sündinud laste ristimisel hakkas Koik soovima, et ristija isa nimi ristimistähele kirjutagu. Behse sellevastu isade kohta huvi ei tunnud: vist oli kirikhärral põhjusi, mis võisid olla vastikud. Ka Koik olla kord isa nime leidmisel veidi imestanud, aga ristija toetas end õpetaja-härra nõudmisele, et tüdrukute laste ristimisel tähendatagu üles ema poolt avaldatud isa.

Õpetaja Koiki surmaga a. 1914 kadus ka kiriklik häbitegemine laulatusel, sest praeguse õpetaja ajal ei ole säherdusi pentsikuid nõudmisi enam ja sellepärast kalduvad need inetud kombes juba ajalukku.

Hans Martin.

J. Adamsoni 12 kirja C. R. Jakobsonile.

Armas Jakobsoni herra!

Meie ei ole Aleksandri kooli pärast tänani veel midagi võinud ette võtta, sest et wäga kiire tööaeg ja ka Kindral-Kuberner kodu ei

ole. Holstre walla wolimehed on mind oma saadikuks, walla asjade pärast Riiga minna wolitanud, 6-mal Septembril pean kodust ärasõitma, kui seniks Kindral-Kuberneer kodu jõuab, siis ehk wõin ka Aleksandre kooli pärast järele küsida.

Ma kuulsin eila oma õpetajalt et 17 ja 24 Septembrikuu päewade wahel Willandi kreisi wallakoolmeistride konwerents Willandi kiriku mõisas peab peetud saama, mis seal ette tuleb ei ole weel teada antud, muidugi wist ka uuest kirjutuse wiisist. Wäga hea oleks kui mõnedgi tublid kõstred ja kihelkonna koolmeistrid selle konwerentsi peale tuleksid.

Õpetajad olewad Siinodi peal nõu pidanud, Wesket Saksamaalt ära kutsu, lubawad temale siin abi muretseda. Mis Teie arwate, kas ta wõib siin studeerida? Ta ei mõista mitte üht sõna wene keelt, kui ta selle pärast jälle Gümnaasiumi minema peab, siis wenib see aeg koguni pikaks, kas naad nõnda palju teda peaks awitama? Prof. Hardelund olewad Siinodi peal üfelnud, et tema õmalt nii palju teeb kui ial wõimalik.

Wäga hea oleks, kui kõik Eestlased, kellel kõrgem tarkus on M. Weskele head nõu, mis nüüd see ael tarwis läheb annaks.

30 Aug. 1867.

Teie tru J. Adamson.

Auustud ja armsad sõbrad!

Ma kuulsin, et Aleksandre kooli pärast selgemat teadust soowite. Septembri kuus saadeti mind ühe teise wolimehega walla asjade pärast Riiga, 9-mal hommiku wara sõitsime sisse ja läksime Lossi peale järele kuulama kuidas meie Aleksandre kooli asi seisab, aga õnnetuseks Kindral-Kuberneeri herra ei olnud kodu, ta oli Kura-maale sõitnud, kust teisel päawal õeldi tagasi tulewad; tuli ka, aga tema juure ei õeldud enne saawad kui 16. Sept. ja nii kaua ei olnud meil wõimalik oodata. Sel päawal sain ühe tema teenriga tutwaks, kes eestlane, see soowis et meie St. Hakeni juure pidime minema nõu ja abi paluma ja arwas et tema läbi ehk enne seda ülemal nimetat aega ette wõime minna. Esmaspäaw, 11. Sept. läksime tema juure ja rääkisime lühedalt, mis pärast Kindral-Kuberneeri juure tahame minna; tema ütles: „Minge kantselleisse, küsige sealt, Schwanebergi käest järele mis selle peale on mõistetud.“ Warsi läksime. Ilma wiibimata hakati seal mõistust taga otsitama, kolme tunni pärast õeldi: „See asi on Ülema kooli walitsuse kätte saadetud ja tema ei ole weel wastanud, meie tahame warsi kirjutada, kuidas ta tohib nii kaua seda kinni pidada.“ Need ei mõistnud eesti keelt, rääkisid keele mehe läbi. Peale selle wiidi meid Lemkuuli juure, see ütles: „Meie mõtlesime, et see kool juba ammu pldi üles ehitud olema; kuidas tohib Ülem kooli walitsus seda nii kaua oma käes hoida: Kirjutage maakeeli üht palwekirja, kus lühedalt seda äraseletade ja selle pärast palute. Tooge siis minu kätte, ma tahan warsi Kindral-Kuberneeri herrale ette panna.“ 12. Sept. wiisime seda kirja tema kätte, ta ütles: „Kül Teil saab selle peale wastatud.“ Aga tänani ei ole weel midagi selle poolest kuulda. Ma mõtlen Lemkuuli käest kirjaga järele küsida, mis selle pärast on tehtud ja kui kaua peame weel ootama. Saab näha kas ta wastab? —

Ma saadan sest sisse antud kirjast üht ära kirja Teile. Tunnen kül et ta on nõrk, aga mis wõin sinna enam parata. Kui kodust läksin, ei olnud mul sugugi nõu kirja läbi sisse anda, waid pidin suusõnaga seal järele küsima ja kui tarwis oleks olnud ka seletust andma. Nüüd, kus mul walla asjade pärast kolm kirja üles wõtta ja puhtalt kirjutada olli, mis muidugi aega tarwitasid, tulli see weel neljandamaks juure, mis läbi mõtlemise aeg koguni kasinaks jäi.

Maakonna kooli kohus on käsku wälja annud, et kihelkonna koolmeistrit, kirjutaja ja walla koolmeistrid walla ametid ei tohi pidada. Kui Paistus seda käsku koolmeistridele ette loeti, öeldi, et mina edespidi, kui wolimeeste walitamine tuleb, ei pea enam laskma waliteda. Jäägu, ega minul seda tarwis ei ole.

Ka oli see soowimise käsk seal sees, et uus kooli lugemise raamat iga koolis saaks pruukitud.

Mõned, kes enne ütlesid, et Eesti keel warsi ennast saksa keeleks ümber muudab, hakawad koguni teist wiisi rääkima ja ütlewad seda kõige suuremaks ülekohtuks, kui ühe rahwa keelt tahetakse ära wõtta ja käsikwad rahwast oma keelt ja isamaad armsaks pidada, ja need kolm, Saksa, Letti ja Eesti keel wõida kui wennad üks teise kõrwas elada. Kust see ometi on tulnud, et tuul nüüd nõnda puhub?

Südamliku terwisid soowides

Sel 28 Dets. 1867.

J. Adamson.

Austatud sõbrad!

Pika ootamise järele, 27 Weebruari, on Willandi Sillakohtu läbi Aleksandre kooli üle üks teatus meile ette kuulatud. Ta on nüüd meie Auuliku Kindralkuberneri herra läbi seda teed edasi saadetud, mis palujad ammugi on soowinud. Mei rõõmustame ja loodame, et temal nüüd enam nii palju risu kinni pidamiseks ei saa ees olema, aga siiski on rõõm veel kartusega segatud, sest ta on nüüd oma wiimases wõitlemises, olgu elu ehk surma poole, kellest wiimne terve Eesti rahwale ütlemata südame walu ja kurwastust wõib saata, aga meie wastased rõõmu pärast õiskama paneks.

Selle sõnumikuga ühes saadan Sillakohtust antud kirjast Teile üht ärakirja, kust selgeste näha wõite, kuhu meie Aleksandri kooli plaan ja põhjused on saadetud. Aga Riias saadetud kirja peal on minu ameti nime wõerite kirjutud, mis wõib olla eksituse läbi juhtunud.

Aleksandri kooli asi on nüüd Teie lähedal, meie ei ulata tema eest enam midagi tegema, muud kui peame ootama.

Soowin südameliku terwisid

28 weebr. 1868.

J. Adamson.

Austud sõber!

Kooli lugemise raamatu pärast on mõnes kohas waidlemist olnud ja on weelgi; kus waidlemine, seal on ka neid kes tema eest sõdiwad ja siis wõib loota et tõde omal aéal wõimust saab; aga kahju, kus kõik waga wiisi seisab. Küünla kuu lõpetuses juhtusin ühe, enne tuntud, koolmeistriga koku, kes ligi Tallinna maa piiri elab, see ütles, et nemad oma kihelkondas ei olewad uut kooliraamatut weel näinudgi, üks Postimehe seest kuulnud, et üks uus raamat peab olema. Naad olewad oma õpetajat palunud: muretsege meile ometi ükski, et näha saame mis nägu ja magu temal on. — Ega Willandi kihelkondas kõik wastuwaidlejad ei ole, seal on ka neid, kes tema poolt on, iseäranis Wana Tänasilma ja Kõpu koolmeister, õpetawad oma koolis loomuliku wiisi järel kirjutamist ja on oma koolilastele uued kooliraamatud muretsenud. Kõige kangemad wastu waidlejad, rahwa oma keskis, on wendade selt-sist, need ei taha muud õpetuseraamatuid wastu wõtta kuid üksi neid, mis taewast ja põrgust räägiwad, ses tükis näitawad nagu ei olekski nemad enam siit ilmast, aga tegudega teewad seda waleks, sest müümise ja ostmise juures mõistawad oma kasu wäga hästi otsida. Nemad on need, kes praegu weel rahwa waimu kõige rohkem maha muljuwad; kõik wanad kuldseid rahwa laulud on nende läbi ära surmatud.

Siiski on ka mõned nende seast leida, kes selgema silmadega Jumala suure tegude peale waatawad.

Meie rõõmustame wäga, et oma käed kõwasti adra külgis kinni hoides Eesti kirja põllul tööd tehes edasi sammute.

Kui Teie oma Geographie raamatut katsuks ometi Laakmannile kaubelda, ehk ta ostab teda ära, see endine on juba wanaks läinud ja ei kõlba enam. Hea oleks, kui raamat pea wälja tuleks.

Kahju, et need kes kõige südamega isamaale püüawad head teha ja oma rahwast muda seest wälja kiskuda, waranduse poolest kehwad on, ja sedagi pisut, mis neil on, oma isamaa kasuks ära ohwerdawad. Aga mis teewad rikad? Palju neid kül ei ole, naad pole enne teiste heaks midagi ohwerdanud, ei saa ka wist pärast tegema, raha on nende Jumal, keda naad kumardawad.

Muidugi oleks hädapärast literaari seltsi tarwis, aga kuda wiisi tuleb seda asja ette wõtta?

Järele kuulamise läbi olen teada saanud, et Paistu kihelkonda 200 kooli lugemise raamatut on ostetud, pool osa sest summast on Holstre waldas. Aabitse raamatute täit hinda, 12 rubla olen jaanuari kuu sees Säbelmannile wälja maksnud.

Peaks ükskord ometi meie Aleksandri kooli asi selgeks saama!

Ega meie Eesti rahwast nüüd kus temal nii palju muda ja rämpsuga jalge takistamiseks ees on, ei wõi nõuda et auru wankre kiirusel peab edasi tormama, hea kui ta woorimehe kombel sam-sammult wõib astuda; aga oma lootust tema edasiminekest ei tohi meie ial ära kautada, kui ka tuhat kuradid põrgust keelma tuleksid.

Muidugi oleks muda ja kõntsast wälja tõstmise juures Kalewi-poea jõudu tarwis, aga kes laseb teda põrgust wälja.

Soowin Teile palju terwisid, rõõmust ja rahuliku südant

24 Aprillil 1868.

Teie truu J. Adamson.

Dr. K. epistifist.

Herra prohwessor Brockhaus kelle käest ma otsust palusin, wastab mulle nõnda: „Teie küsimist student W. pärast wõin ma enesele rõõmuks õige sügawalt wastata. Sel noorel mehel on nii iselik wärske loomus, kui seda arulte leitakse. Tema sees walitseb üks elaw tungimine õpida ja neid teadmise tükki tunda õpida, mes tema seia saadik wõõraks olewad jäänud. Järsku üteldes teeb wastamine meele ärdaks nähes, mis suure waimustamisega W. igast uuest tarkuse allikast kinni hakab, mis mei uniwersitet temale lahti teinud ja mis hooleliku wirkusega tema õpetuse tundisi kuulmas käib. Kõige minu ametiwendade peale, kes teda ligemalt tunnewad, on tema oma waimu wärskuse ja wiisaka, alandliku olemisega wäga head sissewautust teinud, nõnda et meil kõigil aga üks soowimine elab, et wäljaspooldes kinnitused (rahapuudus) seda noort meest ei saaks keelama täieliku õpimise aega lühendada. Isiäranis lahkelt on herra prohwessor Zarneke teda oma tiiva alla wõtnud, mis pärast ma Teie kirja ka temale lugeda annud, kes mind palub juure lisatud lehekest omalt poolt Teie kätte tallitada. Kas W. ükskord õpetuse tarkuses üht iseäraliku kõrget seisupaika saab wõtma, ei usalda ma praegu weel ütelda, aga weel palju wähem tohiksin ma seda wõimatumaks tunnistada. Niipalju sefsab aga tõeste kindel, et tema oma kodumaal wäga palju head ja tulu saab tooma ja wäga kahetseda tuleks, kui tema sinna sihile puuduse pärast ei peaks jõudma. Sellepärast palun ma Teid kõigest südamest selle rohke annetega õnnistatud nooremehe eest hoolt kanda. Rahwas Teie maal saawad Teid edespidi tänama, kui Teie neid kaunid idusi püüate kosutada, mis Weske sees puhkawad. —

Nii pikalt Brockhausi kirjast.

Herra Zarneke kirjutab:

Minu kollegi, herra prohwektor Brockhaus andis mulle luba Teie kirja lugeda, mis Teie nii hea olite olnud noore Weske pärast temale kirjutada. Et Teie head soovides ettewõtmised Weske tuluks mind wäga soojalt liigutawad, sellepärast lubage ka mulle minu arwamisi nimetatud nooremehe üle kuulutada ja ühtlasi Teid paluda, arwatud ettewõtmist korrale toimetada.

Wõib sest üks aasta olla, et mina Wesket tunnen. Mul, nõnda kui mitmel teistel prohwektoritel — nimelt Brockhaus, Waer, Ebert, Voigt oli tema kohe esotsialt wäga meele järele, mis läbi meie hoolekandmine tema juhatamise pärast kohe elawaks tõusis. Tema wärske, teistele osakandlik awandatud meel, tahtmise wägi, mis teda ka silma nähtawal lootuseta seisupaigal ial arglikuks ei lasknud minna, tema isääralik lapse põlwele õpetamise käik, kõige ülemalt aga tema tuline janu waimurikkuse õp. tarkuse rajasi kaugemale ajada, ja kindel lootus üks kord weel osawaks õpetut meheks saada, kõitsiwad meid isääralikul wiisil tema külge, nõnda et meie rõõmuga temaga tundide kaupa töö olime ja seal ka mõnda ise weel õpisime. Tema oli meie linna Missionskooli antud, kus teda missionäriks pidi tehtama. Üks sügaw tõmbus Jumala sõna poole, mis ühe herrnhutliku ema läbi wara tema südamesse istutatud oli, laskis teda tüki aega ses elukutsumises rahu leida. Aga lühikese aea pärast pööris ta sealt teelt tagasi, üks kord paljas usu wormide treimise amet, mis seal koolis ülewalitsejaks on, pani teda kohkuma, siis tõusis aga korraga mõte elawaks, et isamaa temal ommeti palju ligemal seisab, ja et seal osawalt wälja koolitatud mehi palju enam tarwis, kus niisugused rammud suuremat õnne ja õnnistust wõiwad sigitada, kui paganatele wõõra maa osades. Nõnda wõitis ta nõuks pärast lõpetatud koolitamise aega kodu tagasi minna ja seal oma maa rahwa tuluks tööd teha.

Sest saadik on Weske kõige suurema wirkusega omast wiltsast kehwest lugu pidamata studeerinud, nimelt mitmesugust keele tarkust, ja seal juures oma ülemat silma märkust kodu maa eesti keele peale kinnitanud. Loota wõib, et tema üks kord selle keele, nõnda kui Eestirahwa wana määlestustele ja mis neisse puutub palju head saab toimetama, sest et tema, ehk kül praegu segastest mõtlemistest weel hoopis prii ei ole, ühtepuhku wäsimata edasi püüab minna, ja neid mulkusi täita, mis noorema põlwe õpetused sinna ja tänna olid jätnud. Tema wõtab iga juhatamist lahkelt wastu, paneb tähele ja püüab seda mööda wigasi parandada. Praegu ei usalda ma weel täieliku otsust anda, kuhu poole Weske waimu kaswatamine rohkem saab waeuma, kas selge õpetuse tarkuse, ehk kas enam kooli õpetamise töö peale. Praegu hingastab teda mõte kõige soemalt, omal maal koolitamise õpetusel ja waimu kasvatamisel tööd hakata tegema. Niipalju aga seisab kindlaste, et koda tema waimu kaswatamine saagu minema, tema isääralikud omandused, kui suur wirkus, selge ja laululine meel tunnistust annawad, et temast isamaale auu ja tulu tohime loota, kui ta oma õpetuseaastad täielikult wõib lõpetada. (Siis räägib ta pikemalt palumise kirjast mis Wenemaa konsuli kätte oli antud ja ütleb lõpetuseks) Aga kui asjast ka midagi peaks wälja tulema wõiksid ommetegi mõned kuud mööda minna, enne otsus kätte jõuab, mis pärast ma Teid südamest palun neid heatahtliku arwamisi wiibimata täita, mis Teie noore mehe abiks olete üleswõtnud. Iga pisem ande tuleb tema kohta suureks arwata, sest tema näitab isääralikult otsekuü tarwitusteta loodud. Siiski oli temal siia saadik nii kibe kehwas kääs et seda pisukest raha ei jõudnud saada, misga ennast studentide kirja oleks wõinud lasta üleswõtta j. n. e.

Ma palun kuulage meie Aleksandre kooli asja hästi järele ja kas need kolm küsimist, ministri herra, wõi kubermangu walitsuse poolst olid, ja kas meie wastus õigeste on ministeriumi saadetud.

26. Now. 1868.

Teie truu J. Adamson.

Auustatud sõbrad!

Kolm aastat ja kaheksa kuud on mööda läinud, kus Holstre maa peal ükski wene waid ainult eestlaste jalad sammunud, kas seda rõõmu edaspidi weel kaua saab olema, ei wõi keegi meie keskest teada, waid palju ennemalt peame kartma, et wägeward tuule marud, mis kõigilt poolt peale puhuwad, seda asja meie kahjuks teistwiisi wõiward pöördä.

Kui mõisa rahwa kätte anti, siis oli meil kõigil kindel lootus, et ta tükikaupa parajas talu kohtadeks, oma kogukonna, ilma maata inimeste kätte saab ärajagatud ja seda rõõmupääwa, mil see wana rõõwimise pesa äralautud saab, on rahwas suure igatsemisega ootnud, aga tänani weel mitte kõige wähemat märkust sest saanud, waid aga selle wastu kõned kuulnud, mis kokkuma paneward ja meelt kurwaks ja rahutumaks teeward. Hilja aea eest rääkinud üks rüütel, Stryk, mõne ametnikule sõbraliku jutu sees: „Kroonu mõisad ei saa enam mitte äralõhutud, waid nõndasama terwelt wälja pakutud. Ministre tahtmine on neid kül lõhkuda, aga teised kõik seisawad selle wastu ja ma loodan, et nende kätte wõit jääb.“ Ehk meie juba mitu korda lõhkumise pärast palwekirjad sisse annud, siiski on wolimehed oma wiimases koosolemises käsku annud, jälle palwekirjad walmistada, mis naad kõrge Ministri herra kätte tahawad läkitada. Auusad ja head sõbrad! ma palun Teid südamest, wõtke waewas seda asja järele kuulata ja andke meile siis wiibimata teada, mis teha tuleb, kas wõime weel üht palwekirja sisse anda, wõi on parem rahulikult oodata. — Kui lõhkumine wõimatumaks on tehtud, kas Ministri herra ei wõiks seda mõisat ilma wälja pakumata kroonu taksiirimise järele meie kätte jätta?

Kui kõik rahwa lootus tuulde läheb, siis kardame wäga, et meeletu wäljarändamise tuju ka meie kogukonnas wõimust wõtab.

Loodan, et minu palwet kuulda wõtate ja teete, mis ial wõimalik on. Teid kõiki südamlikult terwitades

Sel 28. Detsembril 1868.

Jään Teie truu J. Adamson.

Austud ja armas sõber!

Just täna sain Teie dokumendi kätte, ta oli 16-mal Willandi jõudnud. Ka Teie sõnumiku 12-mast Febr. olen 16-mal ilusti kätte saanud, ka 6-mal see eessõitja sõnumik, Sillakohtu poolst, sest 14-mal webr. oleme jälle käsku saanud, et oma wastused, kui kohtuga kimpu ei taha jääda, neljateistkümne pääwa sees peame sisse wiima, kus neid warsi edasi läkitakse. Kuberneeri herra olewad 8-mast Febr. Sillakohtule jälle üht kirja saatnud, kus ta meie wastused nõuab. Wastuse kiri on walmis ja täidab kolm poogna külge. Homme wist tuleme jälle sellepärast kokku. Kirjale oleme Ziwiilkubernäri adres peale kirjutanud ja palume, et Sillakohus teda terwelt sinna saadab. Kiri läheb eesti keeles. Meie oleme pikalt ja laialt ära seletanud mis kahju meil sest wõib tulla, kui kooli õpetus wõeras keeles saab antud ja oleme ka nimetanud, et palju noori mehi on sakste koolis käinud, ja et naad kõik tarkused wõera keele sees pidid õpima ja selle pärast ka rahwale wäga wähe tulu tulnud. Kui see kiri sisse saab antud, siis muidugi saadan Teile üht.

Teid südamlikult terwitades, jätan seekord Jumalaga!

Willandis s. 17. Febr. 1869.

Teie truu J. Adamson.

Armas sõber!

Selle asja lugu lugedes läks mu meel nii kurwaks ja süda rahutumaks, et öösi uni peale ei tulnud. Kuda peame selle asjale abi saama? Meie poolt on juba äratehtud, mis teha wõis ja nüüd on see kõik tuude läind. Kust peame jälle pealehakkama, ehk mil wiisil seda ette wõtma, kas saadikute läbi, wõi postiga kirjad sisse saatma? Oleks see üks asi mis awalikult kuulutatud, siis leiaksime ehk nõu, mil wiisil selle tigea kawaluse wastu hakata, aga nüüd meie tea mil wiisil ehk kuda seda ette wõtta? Sellepärast palun, andke meile warsi nõu ja juhatus.—

Tuhat korda tänu selle auusa ja hea mehele, kes meile head soovides, niipalju waewa on näinud, tehku Jumal kõige tema wastaste ülekohtut kawalat nõu tühjaks ja saatku neid häbisse.

Meie ei wõi 26 Märtsi kuu päewa enam nii rahuliku ja rõõmsa südamega pühitseda, kui muidu oleksime teinud, aga siiski tahame ommeti katsuda kõik muret ja kurwastust sel päawal südamest wälja ajada.

Peaks ommeti ükskord Teie Zeitungi luba tulema, aeg läheb juba igawaks oodates.

Südamest terwisid soovides jään Teie truu

S. 17. Märtsil 1869.

J. Adamson.

Armas sõber!

Konferenz sai 5 ja 6-mal Märtsil Paistus peetud, aga koolmeistred olli koguni wäha kokku tulnud, wist selle pärast et teadus wäga hilja anti, mõned ütlesid, et nemad alles sel hommikul, kui konferenz hakas olewad teada saanud. Umbes arwata, wõis ehk 30—40 meest olla ja need ollid: Paistu, Willandi, Suure Jaani ja Tarwastu koolmeistred, tõisel päewal tullid weel mõned Pillistwerest. Kihelkonna koolmeistred ollid: Schneider, Stern, Wühner, Kapp ja Kirsell; kirikuõpetajad: Hansen ja Hörschelmann.

Esite rääkis Hansen uuest kooli seadusest, mis tema olewad wälja mõtelnud ja pärast Sinoodi käsu peale ühe, selle tarwis seatud komitee läbi mõnes tükis muudetud, nõnda et ta terve Liiwimaale kõlwab. Nüüd wiimse maapäawal olewad ta rüütli kogule ette pantud, ka see olewad teda heaks kiitnud ja loota olwad, et ta sel aastal wälja saab tulema. Aga mitte nõnda, et ta riigiwaliitsuse kätte enne kinnitada saadetakse, waid kui üks lisa 1860 aasta Talurahwa Seaduse raamatu põhja peal. Ta saawad, Eesti, Lätti ja Saksa keeli trükkitud. Siis räägiti ka mõned tükkid, mis selle uue seaduse sees seisab, üks olli: „Igatüks kes koolmeistri ametid tahab, peab eksami tegemise juures kaks keelt mõistma?“ Nüüd tuli küsimine: missugune peab siis see tõine keel olema? H. ütles: „Mina katsun Saksa keelt, sest see on siin rahwa seas kõige pruugitawam.“ Siis küsiti jälle, aga kui üks Wene ehk Lätti keelt tõiseks keeleks mõistab, kas tema siis ei saa wastu wõetud? Wiimaks ütles: „Noh, olgu peale, kui tema aga ühte tõist keelt mõistab.“ Ka Kreismaakooli kohtu juure saawad rahwa seast kaks meest walitsetud. Siis jutustadi, kuda mõisnikude sees nüüd koguni üks hea tahtmine olewad rahwa õpetuse eest hoolt kanda ja naad olewad Maapäawa peal nõuks wõtnud, iga kreisi ühe kihelkonna kooli kõrwa, oma kuluga koolmeistride seeminariiumid seada; aga kui palju nemad selle tarwis raha lubawad, jäi meile nimetamata, aga alt käe oleme kuulnud, et seda lubatud summa, üle Liiwimaa kõigis 1000 rubla olewad?! —

Teie kooli lugemise raamat sai H. ja H. läbi wäga kiidetud ja kõigile soovitud, aga Hallistu õpetaja Schneidri kooli raamat, see on: „Weike külwi mees, ehk õpetlik lugemise raamat lastele“, nendest ja konferenzist laidetud ja koguni hukka mõistetud. Ta on selsamal aastal Tartus, W. Gläseri kuluga trükkitud. Üks koolmeister pidas kõnet ja

laitis selle sees meie wana roostetand kooli seadust, selle peale sai H..... pahaseks ja ütles temale wäga jämedaste, nõnda et see ka pahaseks sai ja lubas ennast ametist lahti wõtta.

Teie Geografie raamatust ei olnud palju juttu küsiti, kas moni selle järele õpetanud, siis wastasid Wühner ja Kapp, et nemad olewad õpetanud ja nõnda sama ütles ka mõni walla koolmeister, — pikemalt ei olnud enam rääkimist.

Lõpuks olli kõne weel Eesti keele õiguste pärast ja H..... ütles, et temal selle wastu midagi ei olla, ta soovida et Eesti ja Läti keelel seesama õigus saaks antud, mis Saksakeelel.

Üleüldse olli see konferenz üks neist kõige kehwestest, seal sai kül waieldud aga ühtegi asja selgeks tehtud, ega protokollu kirjutud.

Teie truu J. Adamson.

(Sellel kirjal ei ole kirjutatud, mil aastal.)

Armas sõber!

Paari nädali eest kirjutasin Teile mõne sõna, Soomemaalt ja Tallinnast saadetud kirjade wastuseks. Täna saadan Teile mõned laulud, mis üks noor eesti wõsu, Henno wend Johann Cunder, kes Willandi kreiskooli esimeses klassis õpib, on teinud, sealt mõtleb tema tulewa aasta Tarto Seminaari minna.

Kas Teile oma kooli lugemise raamatu tõise jau esimese suuruses ja pildidega wälja annate, wõi saab temal enam lehta olema? Soowida oleks, et Teile teda enamiste Ladina tähtedega trükkida laseksite, need on palju ilusamad ja peaksiwad aega mööda kõige Eesti raamatude sees pruugitumaks saama.

Kõik meie asjad seisawad wana wiisi järele.

Südamelikult palju terwisid soowides, Teile truu

Holstres 31. juulil 1871.

J. Adamson.

Armas sõber!

Kaua aega ei ole ma Teile kirjutanud, mitte selle pärast et mo süda Teile wastu külmaks oleks läinud, ma olen ilma muutmata see sama, nagu mind juba tunete, — see on tulnud enam sellest, et mul selle tarwis aega ega asja ei olnud. Täna aga on mul wõimalik röömsad sõnumed Teile kuulutada: Willandi „Eesti Põllumeeste“ ja „Kirjameeste Selts“ on mõlemad kinnitud! — „Põllumeeste Seltsi“ põhjuskirja olen 28-mal Jõulu kuu pääwal, Willandi linna Sindikuse käest kätte saanud ja „Kirjameeste Seltsi“ põhjuskiri on Willandi Sillakohtus, — küllap ka selle järele meid warsi kutsutakse.

„Põllumeeste Seltsi“ põhjuskirjal on 25. paragrahw kuberneri herra nõudmise järele ümber muudetud, see on: „Kui Selts põlluharimises tahab aea lehte wälja anda, siis peab enne luba paluma.“ —

„Kirjameeste Seltsi“ põhjuskirjal peab ka muutmist olema, iseäranis sellest: „Kui Selts tahab wõõra keele raamatuid ümber panna, siis peab enne trükkimist neid zensuurida laskma.“ — Noh, olgu kudas on, meie wõime ennast ikka röömustada, — sest nii kaua kui meil wene zensuurid on, pole meil tarwis nii wäga karta, aga hoidku meid Jumal saksa zensuuride eest, sest need kisuksiwad kõik, kus üks sõna nende wastu kirjutakse maha ja sel wiisil ei wõiks meie omale kunagi üht õiget histooriad saada.

Ma olen Willandi „Põllumeeste Seltsi“ asutajad 15. Jaanuariks Willandi linna, Seltsi korrale seadmiseks, nõu pidamisele kutsunud. — Kudas läheb Teile pool lugu Aleksandri kooli asjadega, kas wastanikusi ka näha ja kuulda ja kas olete palju abikomiteesid jo jõudnud asutada; kudas wõtab rahwas seal pool sest osa? Meie pool olewad sambla al palju süsisejaid kuulda. — Et Teile kohe üht meest wäljamaale saata

soowite, arwan ma alles wäga waraseks, sest korjatud kapitalist ei tohi meie midagi wõtta, olgu siis kui protsentidest jo saama hakkame ja selle pärast wõime tulewal korral pikemalt rääkida. Mis teeb Rosenberg?

Kas Teie „Rõõmus laulja“ saab juba trükitud? Meie ootame iga päew teda walja tulewad. Kudas on lugu Teie aealehega, — kas on weel lootust?

Wist olete seda ehk kuulnud, et Liiwimaa rüütlid oma kulu peale tahtma enestele Tartu üht uut Gümnaasiumi asutada, — kes kül kroonuwalitsuse al, aga kus neil enestel ka ütlemist on, — ja selle nime pidada Peetrigümnaasium saama, sest et keiser Peeter olewad nende õigused kinnitanud, mis nüüdne riigi walitsus tahta maha kiskuda; nimelt kooli õpetajatele andma naad nii palju palka et naad hästi läbi saawad ja ei tahtma siis mitte enam kõrwalist teenistust, muial tunni andmise läbi ette wõtta. Küllap naad kõik selle kooli õpetajad siis wist Saksamaalt lasewad tulla. Ka olewad mõned ütelnud: „Tartu gümnaasiumis olewad nende lapsed wõeraste juhatusel al ja need rikuma neid ära.“ Need ära rikkujad peawad siis wist eestlased olema, sest seal on mõned eesti sugu kooli õpetajad. — Ma olen 12. Jõulu kuu päewal Tartu Põllumeeste Seltsi auuliikme pilleti kätte saanud, mul poleks seda sugugi tarwis olnud; see on jälle kõik Teie pattu läbi tulnud. Kuda käib Teie käsi ja mis on nüüd Teie töö ja amet?

Soowin Teile palju terwisid ja head uut aastat.

Holstres 31. Jõulu k. p. 1871.

Teie truu J. Adamson.

Armas sõber!

Teie õnesoowimise telegram jõudis 15. jaanuaril just eestseisuse walitemise aal meie kätte ja meie oleme ennast sellepärast wäga rõõmustanud.

Eestseisuse liikmed on J. Kapp, president ja tema abilised H. Henno ja J. Kupfritz; J. Raudsep kirjutaja ja tema abilised, Peeter Ainson ja T. Jürgens; kassa tallitus on minu peale pantud ja abilised T. Auksmann ja R. Kõwerjalg.

Selts nimetas 1. Febr. ühel meelel, C. R. Jacobsoni, Hurti, prohw. Köhleri ja Dr. Kreutzwaldi oma auuliikmedeks. Oma pärast olete 2. Febr. seltsi poolt telegrahwi läbi juba teadust saanud. — Seltsi lähem kokkutulemine on 6. Märtsil pärast lõunat kell 2 aeg.

Kirjameeste Seltsi asutajad tulewad 25. Febr. pärast lõunat kella kahe aal Willandi linna kokku, kus ka eestseisus saab walitud. Tartu sõbrad on lubanud Willandi tulla ja ise seda pääwa nimetanud. Minu hooleks jäeti Teile seda teada anda ja ma loodan, et Teie ka tulete. — Siis tuleb ka koolmeistride seltsi asi weel ette.

Köhleri auupresidendiks nimetada ei taha wist läbi minna, kõik ütlewad: „Kreutzwald on kõige wanem kirjamees ja oma ja wõeral maal kuulus, temast ei wõi meie mööda minna.“ — Aga auuliikmeks saawad teda vist kõik nimetama. — Kuidas läheb Eestimaal A. kooli asi — wist wäga waewast wiisi? — Abikomitee eestseisusel peaks palju kindlam põhi jalge al seisma. Pääkomitee peab kõige selle asja eest wastama, siis oleks kül tarwis järele kuulata, kudas seal lugu on, et mitte asjad ei sünniks, mis meile häda ja häbi wõiwad teha.

Mis on Hurt Teie wiimase kirja peale wistanud? Kas Teie ei wõiks mulle sest üht ärakirja saata? — Kas aealehe luba on jo tulnud?

Teile palju terwisid ja head õnne soowides

Holstre 8. Febr. 1872.

Teie truu J. Adamson.

Vastutav toimetaja : J. V. Veski. Väljaandja : Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1924.

- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid** Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused**. Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused I osa. I lugu: Kuninga sõrmus**. Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustratsioonid. H. 90 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused. I osa. II lugu: Mõök ja ader. III lugu: Tuli ja vesi**. Tõlkinud S. Holberg. A. Edelfelt'i illustratsioonid. Hind 200 mrk.
- Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma**. Tõlkinud O. Treu. 53 ilustusega. Hind 220 mrk.

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika**. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik**. Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik**. Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Puudused unemas eesti luules**. Hind 75 mk.
- J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele**. Hind 200 mk.
- L. Kettunen: **Lauselikmed eesti keeles**. Hind 125 mk.
- K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust**. Hind 60 mk.
- Palamuse kihelkond**. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing**. Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel**. Hind 30 mk.
- K. E. Sõõt: **Rahva lauluvara**. Kogu üldiselt lauldavaid laule. Hind 120 mk., köites 170 mk.
- Kuukirja „**Eesti Kirjandus**“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922) à 200 mk. ja XVII (1923) — 360 mk. aastakäik. Tellimishind 1924. a. on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI—X à 50 mk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuid on käesoleval ajal

a) trükkis: Anna Haava luuletused; Koidula: Luuletuste kogu V. Hugo: Hernani; Edda; A. Järnefelt: Isamaa; Eesti keele õlgekirjutuse-sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“; Eesti rahvalaulud, Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed; V. Hugo: Jumalaema kirik Pariisis; Scott: Ivanhoe; B. Shaw: Inimene ja illi inimene; P. Loti: Islandi kalur.

b) osalt trükivalmis, osalt valmimas: V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Rolandi laul; Jensen: Jääliugustik; E. Öpik: Päike uuemate uurimiste valgusel; M. Veske laulud; H. Balzac: Šagrään-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; A. France: Le manequin d'osier; Payot: Tahte kasvatuses; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupas-sant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; J. London: Kui jumal

naerab; B. de Saint-Pierre: Paul ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreutzwald: Viru lauliku laulud; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Lamb: Shakespeare draamide ümberjutustused; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveöö unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; Strömgren: Astronoomilised miniatüürid; V. Nernst: Maailm; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; Zola: Germinal; E. Aspe: Anna Dorothea; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont; Dante: Uus elu; A. Strindberg: Üksi; M. Cervantes: Novellid; F. Herczeg: Paganad; Eesti avalikud tegelased; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Eesti Ajaloo lugemik I; W. Shakespeare: Kuningas Lear.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele: S. Petõfi: Valik luuletusi; Lehtonen: Soome muinasjutud; W. Shakespeare: Macbeth; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Shakespeare: Julius Caesar.

Kuna Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna poolt kokkuseatud Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu II parandatud ja täiendatud trüki ilmumist ei ole võimalik puht-tehnilistel põhjustel, peaaesjalikult vastavate kirjamärkide vähesuse ja trükiparanduste raskuse tõttu kuidagi kiirendada, selle kõrval aga mitmelt poolt tungival soovil on avaldatud, et võimalduks asjast huvitatuile selle väljaande seni ilmunud ja ilmuvate poognate tarvitamine, otsustas Eesti Kirjanduse Seltsi juhatus „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu“ II trüki ettetellimised avada järgmistel tingimustel:

Igal ettetellijal tuleb saata kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu Eesti Kirjanduse Seltsile raamatu ligikaudne hind — 400 marka — (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), misjärele tellijale postiga kätte saadetakse seni ilmunud poognad ühes sissejuhatava osaga, kuna järgmised poognad järgnevad samal teel peale nende ilmumist. Iga 16:ne lehekülje suuruse trükipoogna eest, kui neid ilmub peale 40:ne poogna (640 lehekülje), tuleb ettetellijal pärastpoole juure maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Olgu tähendatud, et käesoleva ajani on ära trükitud XVI+288 lhk. (trükitakse K tähte), iga kuu järgneb 32—48 lhk., nii et raamatu ligikaudset suurust — umbes 640 lhk. — arvesse võttes, ta trükkimist veel käesoleval aastal loodetakse lõpule viia.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi

asjaajamise büroo ja kirjastusladu

asub Tartus, Jaani tän. nr. 26.

Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.